ארץ וגולה

מאת

נתן ביסטריצקי

הוצאת «מסדה» תל־אביב

נתן ביסטריצקי / ארץ וגולה

נתן ביסטריצקי

ארץ וגולה

הוצאת «מסדה» תל־אביב, תש״ח

Printed in Israel
דפוס מסדה הרצליה

א

היה היה לילה בירושלים...

הוא הלילה שבזכותו הננו חיים כיום, אחרי דורות רבים של פיזור הגוף בגולה ופיזור הנפש בנכר.

אותו לילה היה ליל שני בקורות עם, שהכריע בגורלו של עם זה. הלילה הראשון, ליל יעקוב שנשאר לבדו ונאבק עם איש (ואין סתם איש אלא פלאי ואין פלאי אלא מלאך ואין מלאך אלא שליח הגורל) עד שהפך לישראל, היה על גבול־המסתורין שבין מיתוס והיסטוריה: אחרי עלילת אותו לילה של מלחמת יעקוב עם גורלו על־מנת להפוך גורל ליעוד, מתחילה הפרשה של „ואלה תולדות". הלילה השני, ליל רבן יוחנן בן־זכאי, היה כולו בתחומי היסטוריה, אף־על־פי שעצם המעשה מיוחס לעולם האגדה, הלא הן אגדות החורבן. ברם, אם המעשה מרחף בחלל המיתוס, הרי העלילה נעוצה כולה בתחום היסטוריה. בליל זה, כידוע, עמד רבן של ישראל, שביקש חיי־נצח בשביל עמו אשר קליפתו החומרית עמדה להתפוצץ, וטמן את עצמו בחייו בתוך ארון־מתים על־מנת להציל את גרעין חיי־האומה. אפשר שיש במעשה זה גם גלגול של מיתוס קדמון המשותף לכל מין־האדם בדבר זרע החיים הצומח ועולה מחדש מתוך אפלת השאול, הכליון, המות; אפס כי העלילה שבמעשה זה היתה-כולה מקורית, כולה מיוחדת

לעם, שחצב את סגולתו המיוחדת ממקור גורל מיוחד. זה היה נסיון אחד־ויחיד בהיסטוריה להציל ולקיים גרעין של חיי אומה מחוץ לקליפה — היינו, מחוץ לקליפה הטבעית של ארץ־מולדת. בליל זה, כידוע, נתחלפה ירושלים ביבנה.

דורות אחרונים בישראל ישבו על מדוכת השאלה מדוע החליף רבן יוחנן בן־זכאי את ירושלים ביבנה; — (הנני נוקט לשון סמלית של אגדה ואומר רבן יוחנן בן־זכאי בעוד שלמעשה יש לומר הדור של רבן יוחנן בן־זכאי, דור שמפעלו הפלמוני נקרא על שם אישיות מופלאת אחת כשם שעלילתו הממושכת בזמן מיוחסת לרגע אחד של לילה מופלא, כנהוג בהיסטוריה שנשאר בה תמיד יסוד המיתוס). והנני אומר ומדגיש בפירוש דורות אחרונים. כי הדורות הקודמים, השלמים והתמימים, לפי דרכם, לא הרגישו כלל שהיו כאן חילופין בכלל; הללו חשו בחושם הלאומי התמים כי ירושלים ויבנה הם היינו הך, או, לכל היותר, שיבנה אינה אלא כינוי־שם, מין פסוידונים בלע״ז, של ירושלים. דורות אחרונים, שבחייהם נתפוצצה הקליפה הלאומית המסומלת על־ידי יבנה, כשם שבדורו של רבן יוחנן בן־זכאי נתפוצצה הקליפה הלאומית המסומלת על־ידי ירושלים; דורות, שקיפחו את התמימות הלאומית ונתפסו בהכרח להתפלפלות הבאה תמיד תחת התמימות; — דורות אלה היו נאלצים להתפלפל גם בדבר עלילה מכרעת זו שבדרמה של ישראל הנקראת ירושלים ויבנה. רובם ככולם — בין אלה שחייבו את המעשה הנקרא על שם אותו רבן ובין אלה ששללו אותו — היו מאוחדים, מכל־מקום, בהכרה אחת כי רבן ודורו אמנם החליפו את ירושלים ביבנה, וכי היו כאן חילופי עיקר. קיצורו של דבר, הללו סברו שרבן נטל את יבנה כעיקר רוחני, מפני

שפסל את ירושלים כעיקר ארצי: לשון אחר, שהיה כאן חיוב מושכל הרוח בניגוד למושכל המדיניות. אך כשם שתמימות־תום קרובה לעתים תכופות אל האמת יותר מהפלפול השנון ביותר, כן היתה גם התמימות של הדורות הקודמים קרובה אל האמת של בעית ירושלים ויבנה יותר מהפלפול של הדורות האחרונים. האמת לאמיתה היא שלא היתה כאן מלחמת עיקרים, כי אם מלחמת תכסיסים. כאן לא עמד עיקר רוחני מול עיקר ארצי, אלא תכסיס מול תכסיס: האמת לאמיתה היא שלא היה כאן חילוף תוכן, כי אם גלגול צורה בלבד.

אותו לילה, ליל העלילה המוזרה (שהיינו קוראים לה בימינו „העלילה הדיאלקטית״), כשאדם חי עשה את עצמו בר־מינן כדי להחיות אומה ומנהיג התגנב כבוגד מעירו הנצורה כדי לקיים מעשה גבורה — בליל זה, ובכל הלילות והימים הארוכים של הדורות שנטעו את כרם־יבנה, לא נעשה כלל נסיון לוותר מעיקרו על קליפת מולדת ארצית על־מנת להידבק ברוח ערטילאית. אותו לילה, נוכח הסכנה הברורה של התנפצות הקליפה הלאומית החמרית, נעשה נסיון תכסיסי לגלגל את האנרגיה הלאומית מצורה אחת לצורה אחרת, מצורה שהיא טבעית וקבועה לצורה שהיא משונה וזמנית. ומכיוון שהצורה החדשה, הרוחנית, הקרויה יבנה, היתה משונה באמת מפני שהיתה יחידה במינה בהיסטוריה, על־כן היתה עלולה להתפרש על־ידי דורות מתפלפלים כוויתור עקרוני על הצורה הטבעית, הארצית, הנצחית, ששמה ירושלים. אך במידה שדורנו זוכה לצאת במאמציו שלו מן הצורה המגולגלת על־מנת לחזור אל הצורה הטבעית, וזוכה על־ידי זה ממילא לצאת מספירת ההתפלספות על־מנת לחזור מחדש, לפי דרכו וטעמו שלו, אל הספירה של תמימות לאומית, — דורנו זה רשאי לאשר בהכרה

גמורה את האמת, שחשו בה הדורות התמימים הקודמים: כי מעשה יבנה לא היה אלא בחזקת גלגול האנרגיה הלאומית מצורה אחת לצורה אחרת, שתשמור עליה עד שתזכה ותוכל לחזור לצורתה הטבעית.

אותו נסיון של גלגול אנרגיה, שנעשה הפעם לא בטבע כי אם בהיסטוריה, הצליח, כידוע; ואנו, בני העם שבו נעשה נסיון יחיד במינו זה, יכולים להעיד, איפוא, על החכמה שהיתה גנוזה בתכסיס זה. אולם בואו ונשבח את הטכנולוגיה — היינו את חכמת הכלים שבהם השתמשו הדורות שנטעו את כרם־יבנה כדי לקיים תכסיס זה. כי אמנם אין לך, כמדומה, מקרה שני באנושות, שבו בולט כל־כך ערכה של הטכנולוגיה באותה עלילת־המסתורין של לבב־אנוש הקרויה היסטוריה, כמו במקרה זה של גלגול ירושלים ביבנה.

אמנם לנסיון זה של קיום אנרגיה של עם על־ידי גלגול צורה סייעו גם סייעו גורמים שאנו רגילים לכנותם אובייקטיביים, לאמור, שיש בהם מידה גדולה של כפיה שבהכרח. הדורות של בוני יבנה, שהיו קרובים לתקופת הארציות, חרשו בוודאי בעם שהמרץ הלאומי שלו היה פועל עדיין במלוא כוח השיגרה הבא ממקור קיום טבעי במולדת. יש לשער כי זכר ירושלים לא היה עדיין רגשי בלבד, ולא־כל־שכן סמלי, כי אם חיוני. ולא עוד אלא שיבנה לא דברה בשם רעיון ערטילאי אלא בשם שלטון, שלטון־שלמעלה, ובשם סמכות של מלך מלכי המלכים. קולה של יבנה לא היה קול של בשר־ודם, כי אם בת־קולה של שכינה. הרי שהכוח הסובייקטיבי שעמד מאחורי התכסיס של יבנה, היינו, האמונה באידיאה מסויימת, היה בעצם כוח אובייקטיבי; הן מפני שאותה סמכות עליונה, אשר בשמה דברה יבנה, לא היתה אלא ביטוי לאנרגיה קיבוצית של עם, והן מפני שהיה בה

כוח כופה. ועד שנשלמה מלאכת יבנה בקרב ישראל שיצא לגולה, כבר נשתלטה גם בכל הסביבה האנושית, שהיהודי נתקע לתוכה, אותה סמכות מוחלטת, הכופה והמחייבת, של הדת. גורם סובייקטיבי זה של אמונה, שפעל ככוח שלטוני מוחלט בכל האנושות של אותו מחזור היסטורי, סייע, איפוא, כגורם אובייקטיבי, לקיום קיבוץ לאומי מחוץ לקליפה חומרית של ארץ. ובמידה שהיהדות נתבצרה בתוך כרם־יבנה, שנבנה בינתים על תלו כמולדת מטולטלת, הרי הוסיפה לעורר נגדה את הגורם הסובייקטיבי של שנאת־ישראל, שאף הוא הפך, בעזרת כוחות כלכליים וחברתיים, לגורם אובייקטיבי שהיה פועל והולך על ישראל שיוסיף להתכנס ולהתבצר בתוך קליפתו שלו. ואחרון אחרון באה, כגורם אובייקטיבי מובהק, אותה הפונקציה הכלכלית, שהחברה הנוצרית הפיאודלית העמידה בהכרח לרשותו של היהודי, שנענה לה אף קיים אותה מתוך אותה מידה של הכרח. הרי שגם חזיון מופלא ויחיד במינו זה של קיום אנרגיה לאומית בגלגול שבצורה רוחנית בא, בלי ספק, כתהליך של שלשלת גורמים מחייבים וכופים המכונים בפינו הכרחים היסטוריים.

ב

ברם, צא וראה כיצד משתלבת בשלשלת־ברזל זו של הכרחים החוליה של הבחירה המחושבת והמכוונת; לשון אחר, החוליה של הטכנולוגיה.

אם אמרנו שיבנה לא באה להחליף את האנרגיה הלאומית הטבעית במין אידיאה רוחנית מופשטת, אלא לגלגל אותה אנרגיה לאומית

עצמה בצורה רוחנית, הרי אמרנו כך מפני שכרם־יבנה, כרם התורה והמסורה, לא היה נטוע בחלל עולם מופשט, כי אם בתוך נוף ירושלים, והיה שקוי כולו זכר ירושלים. אולם ארדיכלי יבנה, אותם בעלי התכסיס המופלא, לא סמכו על זכר ירושלים שיהיה פועל והולך בנכר ממילא: הם בקשו לחדש ולקיים זכר זה יום־יום. לשון אחר, לשון של ימינו: הם לא סמכו על ה מ מ י ל א שבתהליכים טבעיים, כי אם נזדקקו לטכנולוגיה, לחכמת הכלים. עתה צא וראה את עצם הטכניקה, את הכלים עצמם, שהם השתמשו בהם בחכמתם הטכנולוגית. הם לא הסתפקו בהטפה, באמירה בלבד, באמירת הברכות לזכר ירושלים, בתעמולה של „ותחזינה עינינו" ושל „ולירושלים עירך"; הם לא הסתפקו אפילו בכוחה המאגי של נוסחא, אשר מיליונים בני־עם חוזרים עליה בלי־הרף במשך דורות במללם „אם אשכחך, ירושלים". הם, שידעו מצד אחד את החכמה של תורה מתפתחת, תורה שבעל־פה, ומצד שני את החכמה של הקמת סייגים לתורה, בנו מסביב לזכר ירושלים חומה בצורה, בלתי־נפרצת, של סמלים, דפוסים וצורות. הם, שלא עמדה לרשותם משטרה, כוח ארצי לקיום העם, הקימו מ ש ט ר, כדי ליתן לזכר הפורח בלב קיום של ממש, קיום אובייקטיבי. יבנה קיימה את זכר ירושלים לא בכוח של ר ע י ו ן מטיף ומזכיר, כי אם בעיקר בכוח של מ ש ט ר מחנך וכופה. כי מהי בעצם תורה, מושג זה כפי שיצא מכרם־יבנה כדי לשלוט שלטון בלתי־מוגבל בעם על־ידי שלטון בכל יחידיו? — אין לתרגם מונח זה תרגום מדויק בשום מונחים אחרים הקרובים לו, כגון השכלה, תרבות, אידיאולוגיה; וזהו סימן מובהק שיש כאן משהו מיוחד במינו, סימן שמונח זה כולל את כל המושגים שהזכרנו, ועוד משהו. זהו אותו משהו שבכל מושג מיוחד

במינו שאינו ניתן לתרגום בשום אופן, מפני שהוא כולו מקורי. משהו זה שבמושג תורה מחייב לא רק דעת אלא גם התנהגות, לא רק מידה שבחכמה כי אם גם מידה טובה, לא רק מדרש אלא גם מעשה, לא רק כושר כי אם גם אופי. קיצורו של דבר: תורה אינה בעצם רק מידה רוחנית, אלא גם מידה פוליטית: הווה אומר, החכמה של שלטון גמור בנפש האדם בשם רעיון מסוים. תורה — היא חינוך כפוליטיקה מחושבת מצד התכלית ומכוונת מצד האמצעים.

יבנה לא היתה, איפוא, רעיון סתם, או דת סתם: היא היתה מהפכה. יבנה היתה מהפכה לאומית: כי היא לא ביקשה לקיים רעיון רוחני, או כתה דתית, אלא ביקשה לקיים קיבוץ לאומי בכוח רעיון חינוכי בכלל ובכוחה של דת בפרט.

אך מה פירוש הדבר לקיים קיבוץ לאומי?

כבר הזכרתי אף הדגשתי כמה פעמים את המושג אנרגיה לאומית. ברם, כדי שמונח זה לא ישאר מליצה סתם, יש לברר את תוכנו: אנרגיה לאומית מהי?

מהו סוד האישיות אם לא אותו הכוח המעניק לבשר־ודם, שהוא כולו ריבוי הן בתאי הוויתו והן ברגעי הוויתו, את היכולת לומר אני ולחוש בשעת אמירה זו, בלא כל היסוס שהוא, את האחדות שבו, אותה אחדות מופלאת המעניקה לו את האפשרות להגיב, לפעול וליצור. ומהו כוח זה אם לא הזכרון. הרי שהזכרון הוא גאונו של אדם באשר הוא אדם, כי הוא מקיים בשלימות, — ולא כשלימות מופשטת כי אם פונקציונאלית, — אותה מיכסת האנרגיה המתגלמת באדם.

וכיחיד כן הקיבוץ הלאומי. אין הקיבוץ, שהוא ריבוי של אישים המוכפל על ריבוי של דורות, נעשה קיבוץ לאומי, לאמור גוף אחיד,

אלא בכוח אותו הזכרון הקיבוצי הפועל כשלימות, — ולא כשלימות מופשטת, כי אם פונקציונאלית, — בתוך שטח אחיד ובתוך זמן אחיד: בתוך שטח של ארץ ובתוך זמן של היסטוריה. הרי שהזכרון הקיבוצי, הקיים לא כשלימות מופשטת שבהכרה אלא הפועל והולך כשלימות פונקציונאלית שבהוויה, הוא הוא סודו של עם וגניוס של עם, כי הוא הוא המקיים אותה מיכסת האנרגיה הקיבוצית המתגלמת באומה. כללו של דבר: כשם שאין אדם בתורת אישיות אלא פונקציה של זכרון, כן אין קיבוץ של בני־אדם בתורת אישיות לאומית אלא פונקציה של זכרון. על־כן על־כרחך אתה אומר, כי לקיים אנרגיה לאומית פירושו לקיים את כוח הזכרון הקיבוצי כשלימות פונקציונאלית בלתי־פוסקת.

אולם כשם שאנו למדים מהביולוגיה שאותו כוח הזכרון של האישיות הוא פונקציה של אחדות גוף־האדם ועלול להתפורר (כי אין אתנו יודע אם הוא עלול גם להתבטל כליל) עם התפוררות אחדות הגוף, כן למדים אנו מן ההיסטוריה שאותו זכרון קיבוצי, הפועל כפונקציה של אחדות הקיבוץ בשטח ובזמן, בשטח של ארץ ובזמן של היסטוריה, היה מתפורר תמיד עם התפוררות האחדות הגופנית שבשטח; לאמור, עם חורבן ארץ־המולדת של העם. וזו היתה המהפכה שביבנה: לנסות לקיים מלוא מרץ לאומי כפונקציה של האחדות בזמן בלבד. ומסתבר שהיא היתה יכולה לקיים אנרגיה זו רק במידה שהיתה מקיימת את כוח הזכרון הקיבוצי. ומאחר שזכרון אינו אלא שלימות, הרי היתה מצווה לקיים את הזכרון הקיבוצי בשלימותו הפונקציונאלית, כלומר בתיפקוד של אחדות בשטח ובזמן גם יחד: כזכר היסטורי, הכולל בתוכו גם את החוויה של ארץ־מולדת. ולא כהוויה של זכר שהיה ואיננו עוד, אלא של זכר הפועל והולך בלי־הרף, אף־על־פי

שאותה ארץ־מולדת הגופנית נחרבה ואיננה עוד. יבנה היתה מצווה לקיים את זכר ירושלים כסמל של הזכרון הקיבוצי השלם, שהוא התיפקוד של האחדות הלאומית בשטח ובזמן גם יחד.

ובמידה שזו היתה המשימה של יבנה — כי אין בהיסטוריה תעודות כמין אידיאות ערטילאיות, כי אם משימות שהן פונקציות של הוויה מציאותית מסויימת והריהן חוזרות ומשפיעות בכוח החוויה שבהם על אותה הוויה — במידה שזו היתה המשימה של יבנה, היינו, לא קיום כיתה דתית כי אם קיום קיבוץ לאומי בכוחה של צורה רוחנית בלבד, הרי היתה זקוקה גם למדיניות יחידה במינה ההולמת את המשימה המיוחדת במינה. כי מהי פוליטיקה? — האמנות לקיים קיבוץ אנושי. ותו ראה: הפוליטיקה של יבנה נתגלגלה בחינוך. כי מסתבר שאילו היתה יבנה סומכת על־כך שהזכר הקיבוצי יהיה פועל והולך ממילא והיתה מזדקקת רק להטפה הבאה „להזכיר את הזכר", אם מותר לומר כן, ולא היתה נאחזת במשטר חינוכי המשליט את הזכר הזה יום־יום, בכל פרטי הפרטים של יום־יום, כי אז היה זכר ירושלים נרקב ומתפורר בתוך כמה דורות שאחרי החורבן והפיזור, ועמו היתה מתפוררת גם האנרגיה הלאומית שקיומה תלוי בזכרון הקיבוצי.

אמור מעתה:

במידה שיבנה היתה מהפכה, שהיתה מצווה לקיים צורך שבטבע על־ידי כוח שברות, הרי היתה היא המהפכה הראשונה שהבליטה במילואו את הערך החיוני של חכמת הכלים, של הטכנולוגיה, כחכמה אנושית שבכוחה להכריע לא רק בטבע הגולמי כי אם גם בטבע האנושי הקרוי היסטוריה.

ובמידה שיבנה עמדה בפני המשימה לגלגל אנרגיה לאומית

מצורת־זכרון אחת לצורת־זכרון אחרת, היתה היא נאלצת לקיים משימה זו על־ידי פוליטיקה שנתגלגלה בחינוך.

ובמידה שהיתה מצווה לחנך קיבוץ לאומי לא כתיפקוד רוחני סתם כי אם כתיפקוד פוליטי, הרי נזדקקה לא לכלים רופפים של הטפה המרחפת מעל פני מציאות, כי אם לכלים מוצקים של משטר המחדיר רעיון או חוויה או רעיון־חוויה לתוך עצם התאים של מציאות.

ג

ברם, ליל זה, שבו התחילה יציאת־הצלה של עם מירושלים ליבנה, אינו ליל אגדתי, כי אם היסטורי. לילה זה איננו, ככל זכר שבעבר, בבחינת אותו כוכב במרום שכבר נחרב לפני עידן ועידנים אלא שאורו מגיע עדיין אלינו מעמקי מרחקי־מרחקים. הוא וכל הכלול בו חי וקיים, כי בו קשור בהכרח־הגורל העידן ההיסטורי, הוא העידן שלנו, שבו התחיל אותו עם חוזר מיבנה לירושלים.

כי אילו הוטל עלי לנסח, בעמדי על רגל אחת, את ייחודה של הציונות בין כל התנועות של שיחרור לאומי, הייתי אומר כך: — אין זו סתם תנועת שיחרור של עם, כי אם גלגול של אנרגיה לאומית. כשם שהיה זה נסיון יחיד במינו לשמור על עם על־ידי גלגול המרץ שלו בצורה רוחנית, כן הרי זה נסיון יחיד במינו לחזור ולגלגל מרץ זה לצורה טבעית של מולדת. כי בינתים, בין הגלגול הראשון והשני, עבר, כידוע, פרק־זמן כלשהו, פרק של קרוב לתשע־עשרה מאות שנים. ובינתים, בפרק־זמן כלשהו זה, חל משהו. משהו זה היא גלות. ודוק, לא רק גולה כחזיון פיסי, כי אם גלות כחזיון נפשי. ככל שהיהודי

הרחיק ללכת בגולה, כן העמיקה הגלות לחדור לתוך היהודי. מכאן גם אותם חבלי הגלגול, שהם בבחינת גלגולי־מחילות, אשר שום תנועה של שיחרור לאומי לא נתנסתה ולא היתה יכולה להתנסות בהם.

אם גולה היא תעית הגוף, הרי גלות היא תעית החושים. אם גולה פירושה אבדן כלים לאומיים, הרי גלות פירושה עיוורון החושים הלאומיים. כלים לאומיים הריהם דבר המובן לכל נפש: אדמה, עבודה ושפה; אולם מהם חושים לאומיים? — חוש לאומי אינו אלא השכל הקיבוצי הגדול המצטבר במידה שעם משמש בכלים המקוריים שלו. עמים, המשמשים בכלים טבעיים של מולדת, חושיהם הלאומיים פקוחים מאליהם, וממילא עושה שכלם הקיבוצי בשעת חירום וסכנה את החשבון הנכון כמעט באורח אבטומאטי, כדרכו של כל אינסטינקט. עם, שקיומו הלאומי נתגלגל בצורה רוחנית תלושה ושהיה משמש במשך דורות לא בכלים טבעיים כי אם בכלים סמליים, סופו שחושיו הלאומיים יתעוורו וממילא יעשה שכלו הקיבוצי בשעת חירום וסכנה חשבון מוטעה.

החזירה מיבנה לירושלים פירושה, אם־כן, מין יציאה כפולה: גאולת הגוף מהגולה וגאולת החושים מהגלות. אבל דא עקא: אין הללו יציאות בזו אחר זו, אלא יציאות זו בתוך זו, זו אגב זו; זוהי יציאה כפולה היכולה להתגשם רק כיציאה אחת. יציאת היהודי מתוך הגולה תלויה במידה של יציאת הגלות מתוך היהודי; ואילו מידת היציאה של הגלות מתוך היהודי תלויה במידת היציאה של היהודי מתוך הגולה. מכאן ששיחרור לאומי כזה יהיה תלוי, מצד הסתירות הגלומות בעצם תכונותיו, בתהליכים שאין דוגמתם בשום שיחרור לאומי אחר.

התכונה הראשונה המיוחדת במינה של שיחרור כזה הוא בנין מולדת: דבר שאינו מצוי בשום שיחרור לאומי שאינו בנין מולדת מחדש, כי אם קיום עצמאי של מולדת. בנין מולדת פירושו התקנת הכלים הטבעיים שהלכו לאיבוד. אולם מה פירוש התקנת כלים של מולדת לשם קיום מולדת אם לא מין מעשה־בראשית של האדם הראשון, שהיה מוכרח ליישב את העולם תוך כדי התקנת הכלים לישובו של עולם? ברם, מין מעשה־בראשית זה אינו מסתיים בתהליך מסובך זה בלבד. כלים לאומיים קשורים קשר־גומלין עם חושים לאומיים, כמו שקיים בכלל קשר־גומלין בין כל כלי וחוש מסוים. כלים לאומיים, במידה שהם קיימים ומתמידים, מקיימים חושים לאומיים טבעיים; ולהיפך. התקנת כלים לאומיים מחדש טעונה פיקוח החושים הלאומיים, שנתנוונו או שנטמטמו בגלל אבדן אותם הכלים. הרי שאין להביא עם להתקנת כלים של מולדת מבלי לפקוח את חושיו הלאומיים; ואין לפקוח את החושים האלה אלא במידה שאותם הכלים מתחילים לפעול מחדש.

כל אותה הדיאלקטיקה הטבועה במהות הציונות וודאי שלא היה לה מקום — וממילא היינו פטורים מלעסוק בה — אילו היתה גאולת ישראל יכולה לבוא על־ידי נס של קפיצה, מעל פני תהום הגלות, מן הגולה אל המולדת. אם על־ידי נס מסתורי, כפי שציפו לו אבותינו באותן מרידות הגיטו ששמן תנועות משיחיות; ואם על־ידי נס מודרני של יציאה מהירה ונמרצת של המוני־ישראל מן הגולה בכוח הזכות על מולדת שעמים מחזירים אותה לישראל בלי כל פקפוק ושהייה, כפי שחזה הרצל בחזונו המדיני הגאוני.

אפס עם, שהגורל גזר עליו ממשות מיוחדת במינה של קיום בצורה

רוחנית, הופך ממילא לקטיגוריה מיוחדת במינה; וקטוגוריה מיוחדת במינה זו קובעת לא רק בינו לבין עצמו, כי אם גם בינו לבין אחרים. כשם שבחשבונו בינו לבין עצמו נמצא עם כזה במין מצב של צבת בצבת עשויה, כן בחשבונו בינו לבין אומות העולם הריהו נתון במצב זה עצמו. אין הוא יכול לדרוש את זכותו על המולדת שממנה נתלש כזכות טבעית סתם, אלא מוכרח הוא לדרוש זכות זו במידה שהוא חוזר ובונה מולדת זו בפועל ממש, כדי להוכיח מחדש את זכותו עליה; ואין הוא יכול לבנות את המולדת בהצלחה, בלא לקבל למפרע את הזכות המדינית מידי אומות העולם. מכאן הסתירה השניה, שהיתה טבועה מלכתחילה בציונות כקטוגוריה היסטורית משונה במינה. גם כאן, בחשבון זה שבין ישראל לעמים, כמו בחשבון שבין ישראל לעצמו, לא היה מקום למעשה־נס של קפיצה מן הגולה אל המולדת על פני תהום הגלות, כי אם לנס־המעשה של גשירת גשרים על פני תהום זו.

וכסתירת כל הסתירות הללו היתה טבועה בציונות ההתגוששות עם הזמן. אם עולם־המסתורין של הזיות וחפצי־לב הוא עולם שמחוץ לכל זמן, ועל־כן היתה תשוקת הפדות הלאומית המקופלת בחלום המשיחי קבועה בחלל של „אחרית הימים", וה„ראיון" עם מלך המשיח נקבע ללא תאריך — הרי ההיסטוריה היא עולם הקבוע בתוך חלל של זמן. ומהי ציונות? — חזון שיחרור לאומי, שהועתק מחלל מסתורי הנמצא מחוץ לזמן אל חלל היסטורי הקבוע בתוך הזמן. הרי שהגורם המכריע ביותר בציונות כתנועה היסטורית היה עתיד להיות הזמן. ברם, מצד שני, טעונים היו התהליכים הדיאלקטיים במינם של יציאת עם מצורה מגולגלת לצורה טבעית זמן ממושך — ממושך הרבה יותר מתהליכי

שיחרור לאומי של כל עם טבעי. וכאן, בסתירת הסתירות הזאת שבין הזמן הדוחק ובין מידת היכולת להדביק את הזמן, עלולה היתה הגלות, כחזיון נפשי, לקיים תפקיד גורלי.

הריני מרגיש, כי אנו עומדים כאן בפני חזיון נפשי שקשה לבוא עד חקר מעמקיו על־ידי ניתוח הגיוני וניסות מופשט, אלא אפשר לפענחו אולי רק באמצעי אמנות החוקרת את הנפש על־ידי זה שהיא דולה אותה. ואם מותר להשאיל לצורך של הסברת חזיון נפשי כזה ציורים מן העולם האינטואיטיבי של אמנות, בין אמנות של הפייטן האישי ובין של הפייטן הקיבוצי ששמו עם, הרי אפשר אולי לצייר את תסבוכת־האימה שבחזיון גלות על־ידי מעמד־הנפש של הדיבוק באגדה העממית. דיבוק שנכנס לתוך גופו של אחר, שוב אינו יוצא מתוך הגוף הזר אלא בקושי. אפשר שאין הוא רוצה בכלל לצאת מתוך אותו גוף: אם מפני שנסתגל אליו ונוח לו בכך; אם מפני שקנה לעצמו בתוך הגוף הזר לא שביתה סתם, כי אם הפך אותו לגופו שלו; אם מפני ששוב אינו יכול לצייר לעצמו גוף בצלמו ובדמותו שלו; ואם מפני שהוא ירא מפני אותו רגע איום ונורא כשיצא מתוך הגוף הזר וישאר בתוך התוהו־ובוהו של תליות בין שני גופים. אלי שבשמים, כמה גורמים ונימוקים יש לו לדיבוק, שנשתכן בגוף אחר, שלא ירצה לצאת! ואפשר שהוא י ח פ ו ץ לצאת מבלי ל ר צ ו ת לצאת, כלומר, שיציאתו תהיה בבחינת חפץ ולא רצון. כי מהו ההבדל בין חפץ לרצון? — חפץ הוא „רצון בלי חמשה רגעים", אם לומר על דרך הציור הרוסי, הקורא לאדם, שהוא בעל כשרון גדול אלא שחסר לו משהו עיקרי, בשם „גאון בלי חמשה רגעים". גלות היא „רצון בלי חמשה רגעים".

קיצורו של דבר, אין כלל מידה ושיעור לכוחה האיום של גלות: הן כגורם עצום להסתגלות בלתי־פוסקת לגולה, הסתגלות „למרות הכל" — שכן אם הגלות היא מחלה ממארת, הרי סימנה המובהק של מחלה זו הם רצידיבים בלתי־פוסקים של הסתגלות לגולה; והן כגורם עצום לאיחור, אותו איחור ב„חמשה רגעים", כביכול, שהוא קובע בחיי היחיד ולא־כל־שכן בנצח לאומי. וכך עלול היה חזיון נפשי זה של גלות לקיים תפקיד גורלי במלחמתה הטראגית ביותר של הציונות: בהתאבקותה עם שר הזמן.

ד

אין לדעת, כמובן, אם ארדיכלי יבנה, כשנתפסו לתכסיס של קיום עם בכוח הרוח, ציפו וחזו מראש את כל התסבוכת שבנסיון בלתי־מצוי שכזה. מכל־מקום מותר לשער, לפי אותה חכמת הכלים שהם נזדקקו לה מלכתחילה, לפי הפוליטיקה החינוכית שיצאה כחידוש מבית־מדרשם, שהם חזו, כנראה, מראש את הקושי שבמעמד היסטורי משונה זה; לפיכך יצאו לדרך הארוכה והמסוכנת של יבנה כשהם מצוידים כהלכה. ברם, הציונות, שהטילה על עצמה את הנסיון של גלגול המרץ הלאומי מהצורה הרוחנית של יבנה לצורה הטבעית של ירושלים, לא עמדה כראוי על הסתירות והסיבוכים הגנוזים בנסיון נועז זה, ולא חזתה מראש כראוי את חבלי הגלגול הזה. מותר לומר אולי כי הציונות, שהטילה על עצמה את התפקיד להוציא חלום משיחי של עם מתוך חללו של עולם מסתורי על־מנת לקבוע אותו בתוך עולם היסטורי,

נשארה תקועה היא עצמה, במידה מרובה, באותו חלל־המסתורין של הרהורי לב שבו מהלכות הזיות ומכריעות אשליות.

מהי ההזיה הגדולה של עם החי במשך דורות בתוך חלל בלתי־ממשי של חלום־פדות מסתורי? — דחיקת הקץ. ומהי האשליה הגדולה? — האמונה בכוחו הממשי של „שם מפורש"; לאמור, כי אפשר לשנות מצב שבמציאות על־ידי ביטוי משאלה שבלב.

עשיית היסטוריה היא מלאכה ואמנות גם יחד הטעונה, ככל מלאכה ואמנות, אימון מתוך עשיה בלתי־פוסקת. וכשם שסודות מלאכה או אמנות משתכחים מבעליהן במידה שהללו חדלים לאמן אותן, כן משתכחים הסודות של כיצד היסטוריה נעשית במידה שעם חדל לעשות היסטוריה בידי עצמו. ישראל שכח את עצם החכמה של כיצד היסטוריה נעשית במידה שחדל להתאמן בעשיה פעילה של זו. הציונות, שבאה לתבוע מאת העם שיהיה שוב בעל לגורלו ופועל־יוצר של חייו שלו, נתקלה גם כאן באותה הסתירה הטבועה בגלגול המרץ הלאומי מצורה רוחנית לצורה טבעית. היא היתה יכולה לעורר את העם לעשות היסטוריה בפועל־ממש, ולא רק לסבול את הכרוניקה הנעשית בידי אחרים, רק על־ידי פיקוח אותו החוש הלאומי החש ויודע ממילא כיצד ההיסטוריה נעשית. אך היא לא היתה יכולה לעורר חוש זה מחדש אלא על־ידי אימונו מחדש אגב הנסיון של עשיה בצורת בנין מולדת. הציונות, שהיתה מצווה ללמד עם מחדש את חכמת ההיסטוריה, שהיא מעשה של קירוב הקץ על־ידי תהליכים, נתקלה בהיסטריה של נפש קיבוצית, שחונכה במשך דורות על ההזיה הנאצלה של דחיקת הקץ. ברם, אפשר שלא נצדק לגבי חזיון נפשי זה של דחיקת הקץ אם נציין אותו במונח „היסטריה" בלבד, אף־על־פי שגילויו הם גילויים

היסטריים מובהקים. אפשר שנכון יותר להגדיר חזיון זה כ פ ס י כ י ק ה של עם: כמין אקלים נפשי של קיבוץ, שהיה מצפה דורות על דורות, אגב יסורי גוף ונפש שאין להם שיעור, לגאולה, ולא ניתן לו מבחינה אובייקטיבית, ואף אי־אפשר היה לו מבחינה סובייקטיבית, לשער לעצמו את גאולתו אלא כמעשה־נס, הקשור ממילא בחזיון נפשי של דחיקת הקץ. ובמידה שזוהי פסיכיקה של עם (פסיכיקה ולאו דווקא פסיכוזה), המותנית, ככל חוויה קיבוצית, על־ידי הוויה היסטורית מיוחדת, הרי זה כוח עצום, ככל הכוחות הארוטיים שבנפש; וכוח זה פועל והולך כגורם עצום, מדעת או שלא מדעת, ובכל מיני חילופי צורות וגלגולי דפוסים. קיצורו של דבר: פסיכיקה קיבוצית זו יש להביאה בחשבון כגורם המשתתף בעיצוב מדיניות של עם, בין אם זו נעשית בצורת מרידות שבהזיה הקרויות תנועות משיחיות ובין אם היא נעשית בצורה של מהפכת־ממש הקרויה ציונות.

אם הגלות היא מחלה שסימנה המובהק הוא הרצידיב; ואם הפסיכיקה הקיבוצית של דחיקת הקץ היא חלק יסודי של הנפשיות הגלותית; — הרי עלולה היתה הציונות עצמה שתהא נתפסת לרצידיב של אותה הפסיכיקה שבדחיקת הקץ. ואמנם הלך־נפש זה היה טבוע בציונות מתחילתה; וככל יסוד פסיכי, היה טבוע בדמה יותר מאשר בשכלה. השכל היה משנן והולך את החכמה של קירוב הקץ על־ידי תהליכים היסטוריים, ואילו הדם היה נמשך והולך להזיה של דחיקת הקץ על־ידי נסים של קפיצות. הציונות, הנדחפת מבחינה מציאותית על־ידי מצוקה של עם ומבחינה סובייקטיבית על־ידי הלך־נפש של דחיקת הקץ, והנרעשת בלי הרף על־ידי ההכרה הטראגית של איחור זמן, היתה עלולה, אם כן, להמשיך לחיות, מבחינה נפשית — כמו העם

בגיטו — בעולם הרואה מהרהורי לבו ואשר משאלות של נפש מתחלפות לו בממשות של מציאות. מכאן כל אותן האשליות הבלתי־פוסקות, שהציונות היתה עלולה להגרר אחריהן מתוך הרהורי לב המבקש לדחוק את הקץ. מכאן האשליה שרובו של העם הוא ציוני. מכאן הצפיה להמונים שיבואו בהקדם ולהון היהודי הגדול שיתחלץ ויבוא במהרה בימינו. מכאן האמונה כי חורבן גולה אחרי גולה, חורבן המקיים ומאשר את הדיאגנוזה הציונית, יפקח מאליו את עיני ההמונים לראות נכוחה ואת חושי ההמונים לחוש את הסכנה ואת רצון העם לעשות מעשה מכריע כדי להציל ולהנצל מבעוד מועד על־ידי בנין בית־מולדת. קיצורו של דבר: הציונות עצמה היתה עלולה להתפס, מתוך ההזיה של דחיקת הקץ, לאשליה של קפיצת־הדרך עד כדי שלא לראות כראוי (ואין הכוונה כאן לראיה שבשכל, כי אם לראיה שבחושים!) את הדרך הארוכה מאוד, דרך של דורות, את הדרך הנפתלת מאוד של החזירה מיבנה לירושלים.

בוא ונראה את כוחו של יסוד זה, שבא כירושה של דורות אשר ציפו לגאולה לאומית על דרך הנס. מהי האשליה הגדולה ביותר — כך שאלתי למעלה — של עם החי במשך דורות בתוך חלל בלתי־ממשי של חלום־פדות מסתורי? שאלתי ועניתי: האמונה בכוחו הממשי של „שם מפורש". לאמור, האמונה כי אפשר לשנות מצב שבמציאות על־ידי ביטוי משאלה שבלב. אף יסוד זה, שהוא חלק מפסיכיקה של עם, עלול היה להמשיך ולפעול כגורם נמרץ גם בזמן שאותו עם עבר, על־ידי הציונות, מצפיה לגאולה אל מדיניות של גאולה. הציונות, שנטלה על עצמה לשנן לעם כי ההיסטוריה איננה עולם־קסמים שאפשר להשפיע עליו על־ידי מאגיה של „שם מפורש", אלא עולם

של ממשות שאפשר לפעול בו רק בכוח מעשים היוצרים ממשות שכנגד, היתה עלולה היא עצמה להתפס, בהשפעה של פסיכיקה קיבוצית הכופה שלא־מדעת, לאמונה בכוחו הממשי של „שם מפורש״; הווה אומר: כי אפשר לשנות ממשות נפשית של עם — ולהשפיע על־ידי זה על שינוי הממשות המציאותית שלו, על־מנת להביאו ליציאה מהגולה אל המולדת — על־ידי ביטוי בלתי־פוסק של משאלת־לב זו. אם בין הסמלים הקשורים בעולם־המסתורין של „אחרית הימים״ נודעת חשיבות מיוחדת לאותו כלי ששמו שופר, שופרו של אליהו, ולאותו מעשה מאגי של תקיעה בשופר גדול לשם קיבוץ פיזורים, הרי עלול היה סמל זה להתגלגל, בעולמה המציאותי של המהפכה הציונית, במעשה אחד ויחידי של תקיעה בשופר ההטפה הקרויה ת ע מ ו ל ה.

ה

אכן, לכתחילה הוצא המושג תרבות מתוך מערכת המושגים הרשמיים של ההסתדרות הציונית (ודוק: לא התנועה הציונית, כי אם ה ה ס ת ד ר ו ת); אותה ההסתדרות, שהיתה ממונה על המדיניות של התנועה, לאמור, על החכמה המכוונת והמהושבת של פיתוח המושגים היסודיים ומימושם בכוח של כלים יסודיים. מושג התרבות הפך מלכתחילה למין דבר ערטילאי, המרחף מעל לתנועה וממילא גם מחוץ לאינטרסים ולצרכים החיוניים שלה. ויש לזכור כי דבר זה קרה באביבה של התנועה, באותו גיל־הילדות שלה שהכריע אחרי־כן בכל גלגולי קורותיה, וביחוד בתפיסתה הנפשית, כמו שמכרעת כל גירסא־דינקותא. זהו אותו הגיל הרך, הן בחיי יחיד והן בחיי קיבוץ, שאז

נטבעים בנפש המושגים הראשוניים. זהו אותו הגיל הרך, הן בחיי יחיד והן בחיי קיבוץ, שהוא נוח, מצד ההתרשמות הראשונית של הנפש הנמצאת במין מעמד של מעשה־בראשית, לקלוט את המושגים עד כדי הערצה שבקדושה ומסירות־הנפש עליהם. זהו אותו גיל החידוש, שבו נוצרים אף מתקדשים קדושה לדורות, בצד המושגים היסודיים של תנועה, גם הכלים היסודיים שלה: אותם הכלים המיועדים לטפח את המושגים האלה לא כהפשטות אלא כפונקציות, ולהביא, בכוח החכמה המופלאת שבכלים ושבשימוש בהם, הן לידי העמקה בלתי־פוסקת של המושגים והן לידי השרשתם בדמה של התנועה והחדרתם לתוך המציאות שהתנועה נלחמת לה. מסתבר, אם־כן, שכל מושג יסודי, שאינו חודר לתוך נפשה של תנועה בתקופה זו של גירסא־דינקותא כמושג המחייב את המדיניות של התנועה בתורת כלל, ואף אינה לובשת צורה של פונקציה על־ידי כלי הממונה על טיפוחו, פיתוחו ומימושו — כל מושג כזה צפוי לשלוש סכנות. הסכנה הראשונה הצפויה לו שישאר אידיאה ההולכת ערטילאית, אידיאה שתהיה, לכל היותר, רשות ולא חובה, ענין של יחידים שבתנועה ולא של התנועה בכללה. הסכנה השניה היא, כי מושג כזה, שלא הפך לפונקציה של התנועה מפני שלא לבש צורה של כלי המטפח אותו יום־יום, לא יגיע בכלל לידי גילוי כל האפשרויות הגנוזות בו לטובת התנועה; וממילא לא יגיעו הדברים לידי הבהרת הקשר המחייב הקיים בינו ובין המדיניות של התנועה; וסופו של דבר שאותו מושג יתנוון ויביא גם לידי התנוונות היחס אליו מצד התנועה, כשם שמתנוונת כל פונקציה במידה שנתנוון האבר המקיים אותה, ולהיפך, כשם שמתנוון כל אורגן שלא ניתן לו לקיים את תיפקודו שלו. הסכנה השלישית היא, ששוב קשה

יהיה למצוא „שעת חסד" שניה כדי לחדש מושג זה, שלא חודש בראשית התנועה, במעמד המקורי שלה, באותו מעמד־הנפש התמים שהוא בבחינת „נעשה ונשמע".

הנה הדבר שקרה למושג תרבות בתקופת־הבראשית של ה ה ס ת ד ־ ר ו ת הציונית, שהיתה תקופת החידוש של החכמה המדינית של עם. המושג תרבות — מעין תרגום מודרני למושג תורה, כפי שנתחדש כחכמה מדינית בבית־מדרשה של יבנה — שנשאר תלוי מחוץ לתנועה, בתוך חלל של הפשטה, בלא שיזדווג למציאות מעצבת ומגשמת, עתיד היה להשאר בערפליותו, ברוחניותו המופשטת, וממילא גם במצב של עקרות.

ברם, כלום לא נתחדשה בתקופת־האביב של התנועה מין תפיסה של תרבות לא כבחינה רוחנית סתם כי אם כתיפקוד ממשי הקשור, כשלהבת בגחלת, בגורל התנועה עד כדי כך שהיה עשוי להתגלות בעתיד כבחינה מדינית? — אכן, היה היתה תפיסה כזאת, שנתגלתה אף היא בראשית התנועה בצד שאר המושגים היסודיים, אשר יצאו אז מתחומה של פילנטרופיה, של פעולה שבחיבה סתם, ונכנסו לתחומה של מדיניות, של החכמה להתאים את כל האמצעים לתכלית מכוונת אחת. תפיסה זו נתחדשה בבית־מדרשו של אחד־העם, ושמה היא ה כ ש ר ת ה ל ב ב ו ת.

אם המונח איננו סמל גרידה המציין איזה עצם, ככל מלה סתם שבשפת אנוש, כי אם הגדרה מדויקת של מושג המכריע בכל דיסקיפלינה, בין עיונית ובין מעשית, הרי מן הראוי לעמוד על מונח זה שבו בחר אחד־העם. לא הטפה סתם, ולא המונח „תעמולה" שנתחדש אחרי־כן בציונות, כי אם דווקא הכשרת ה ל ב. היינו: השפעה על

אותו הטבע האנושי המסומל במושג לבב־אנוש, המכריע בהיסטוריה לא פחות מאשר מכריע הטבע החיצוני, והמיועד, על־כל־פנים, לשנות את הטבע החיצוני על־מנת לכוונו לפי רצון האדם. הרי שבעצם המונח הזה כבר היה גלום, כגוף בתוך גרעין, המושג של רוח לא בתיפקודו המופשט כי אם בתיפקוד של הכשרה: בתיפקוד מדיני של כיוון תנועה היסטורית.

עתה בוא ונראה מדוע נתנוון המושג הנכון הגלום במונח זה, שניתן לציונות ב„מעמד הר־סיני״ שלה.

הוא נתנוון, ראשית כל, מפני שנסתלף; והוא נסתלף מפני שנסתלפה, במידה מסוימת, תורת אחד־העם שבה היה קשור אותו מושג. כידוע לכל בר־בי־רב, טען אחד־העם לציונות רוחנית, בהבדל לציונות המדינית של הרצל. ציונות רוחנית פירושה, כידוע, א״י כמרכז רוחני לקיום היהדות ולא כמרכז מדיני לפתרון שאלת היהודים. אבל כלום באמת נכון הדבר שאחד־העם שלל לכתחילה את הציונות כפתרון המדיני של בעית ישראל? דרך־אגב, אחד־העם היה נראה בעיני רבים וכן שלמים כמין רבן יוחנן בן־זכאי שבימינו הטוען ליבנה בניגוד לירושלים. וכלום לא נפלה גם ביחס לאחד־העם ותורתו הרוחנית אותה אי־הבנה, שנפלה ביחס לרבן יוחנן בן־זכאי ומעשה יבנה שלו? אולי יתכן לומר, כי כשם שרבן יוחנן בן־זכאי לא נתכוון לקחת את יבנה תחת ירושלים אלא נאחז ביבנה כתכסיס על־מנת שהעם יוכל לחזור לירושלים, כן היתה התורה הרוחנית של אחד־העם לא שלילה של הציונות כצורך של פתרון מדיני לבעית־ישראל כי אם תכסיס בדרך לפתרון הזה. עדות לכך הוא יחסו החיובי העמוק של אחד־העם להצהרת בלפור, כשנתגלתה ההזדמנות והאפשרות הממשית הראשונה

של הגשמת הציונות כפתרון מדיני לבעיה של עם ולא רק של רוחו.

אפס כי אין אני עוסק כאן ב„ריהביליטציה" של אחד־העם, ואף איני תובע ביקורת היחס אל תורתו; ועל־אחת־כמה וכמה לא הייתי רוצה שיטעו ויראו בי חסיד של ציונות רוחנית, של ארץ־ישראל הנבנית לכתחילה אך ורק כמרכז רוחני בשביל היהדות ולא כמולדת ממשית, חיונית והכל־מקפת של עם. הנני עוסק כאן לא בעיקרים כי אם בתכסיסים, לא במטרות כי אם בדיאלקטיקה של התהליכים העשויים להביא למטרה. ועל־כן יספיק אם אציין, כי במידה שתורת אחד־העם נתפסה והובנה כציונות רוחנית לפי עצם מטרתה ולא מצד התכסיס שבה, כמין יבנה רוחנית השוללת את ירושלים־הארצית; במידה שתורה זו נתפסה כהטפה לארץ־ישראל בתורת מרכז רוחני בשביל מיעוטו של העם ולא כמולדת ממשית בשביל המוני העם; ובמידה שהשיטה של הכשרת הלבבות, בניגוד לשיטה של עבודה מדינית מצד זה ושל עבודה מעשית בארץ־ישראל מצד שני, נתפסה כמין הטפה לכך שהציונות צריכה לעסוק בעבודה רוחנית ערטילאית ולהמתין עד שיוכשרו לבבות העם; — קיצורו של דבר, במידה שבתקופת הפולמוס שבין הרצל ואחד־העם נתפסו היסודות שבתורת אחד־העם מתוך התפיסה האמורה, נתגלגלו הדברים והגיעו לידי כך, שנפסלו גם עצם העיקרים שהובעו בתורה זו: היסוד הרוחני כתכסיס לקיום ההכרה הלאומית בעם, ארץ־ישראל כתיפקוד של מרכז רוחני בשביל העם, והכשרת הלבבות כשיטה של כיבוש העם לציונות.

ברם, נדמה כי עיקרים אלה היו צריכים בעצם להבלע בתוך דמה של התנועה אגב מזיגת כל שאר עיקריה. ונדמה בעצם כי מעשה מזיגה זה היה צריך ואף יכול להתגשם באותה תקופה של „יום־קטנות",

שהציונות עסקה בה במזיגת עיקריה המשלימים זה את זה, היא התקופה של הציונות המעשית. בתקופה ההיא, שבה נתבדתה האשליה הראשונה שבקפיצת הדרך מהגולה אל המולדת על־ידי נסים מדיניים, והתנועה התחילה בגשירת התהום שבין הגולה והארץ על־ידי יצירת ממשות עברית בארץ־ישראל, מבלי להסיח את הדעת מהחזון המדיני של הציונות; בתקופה ההיא שבין פטירת הרצל, שלבו נתרסק ביחד עם התרסקות האשליה הראשונה שבקפיצת הדרך, ובין הצהרת בלפור, בתקופת־הבינים שהציונות נתפסה אז לתפיסה האקלקטית של מזיגת עיקר המדיניות עם תכסיס ההגשמה המעשית בארץ־ישראל; — בתקופה ההיא היתה גלומה שעת־החסד להבליע בתוך מזיגה זו, כחלק מהתכסיסים של הגשמת הציונות, גם את היסודות שבתורת אחד־העם: רוחניות, מרכז רוחני, הכשרת לבבות. בתוך אותה מזיגה ממשית, פונקציונאלית, המכוונת בסופו־של־דבר לציונות כפתרון מדיני של בעית־ישראל, עלולים היו אותם היסודות המופשטים להת־מלא כוח חיוני על־מנת לשמש לאו־דווקא לשם תנועה רוחנית, כי אם לשם מדיניות מובהקת של התנועה. הרוחניות הערטילאית שבתורתו המקורית, הרציונליסטית, של אחד־העם, היתה יכולה ליהפך למין בחינה שבמדיניות; המושג של ארץ־ישראל כמרכז רוחני ניתן היה להתפרש לא כמגמה סופית של הציונות, כי אם כתיפקוד שארץ־ישראל צריכה לקיים בעם לא באחרית הימים כי אם בימינו ממש, יום־יום, תוך כדי תהליך בנינה והתהוותה; והמושג הכשרת הלבבות היה יכול להתפתח לאידיאה של חינוך כשיטה של כיבוש העם לציונות.

רצוני לומר שאילו היו המושגים האלה שבתורת אחד־העם נבלעים לא רק בדמה של התנועה הציונית, כרעיונות עיוניים סתם, אלא אף

היו מתמזגים בפעולה הממשית של ההסתדרות; אילו היה המושג של הכשרת לבבות הופך לחלק יסודי של המדיניות הציונית, כדוגמת המושג גאולת הקרקע, ולא עוד אלא היה נעשה חלק פונקציונאלי של מדיניות זו בצורת כלי מרכזי המבצע את התפקיד הזה הלכה למעשה; — כי אז היתה משתרשת ומתפתחת לאט־לאט, אגב טיפוח בלתי־פוסק, החכמה של פוליטיקה חינוכית, שהיתה גם יוצרת ומקיימת את הכלים הדרושים.

אולם גם שעת חסד זו, שבה נבדק מהדש התכסיס של הגשמת המהפכה הציונית על־מנת להעמידו על מזיגה בין החזון המדיני ומעשה הבנין, עברה־חלפה בלא שהתנועה וההסתדרות המכוונת אותה נתעוררה על הצורך לפתח, בצד הפונקציה של הגשמה בארץ־ישראל, את תיפקוד הכשרת העם לציונות על־ידי מדיניות חינוכית ולא רק על־ידי הטפה מופשטת לרעיון. גם תקופה זו לא עמדה על מדיניות של תרבות, של חינוך, כי בינתים נתחדש בציונות המושג בנין הארץ. אם תקופת העליה הראשונה, המטומלת על־ידי הבילויים והמובטאת על־ידי הקמת המושבות הראשונות, חידשה את המושג של „ישוב ארץ־ישראל", מונח המבטא את התפיסה הפילנטרופית שבחיבת־ציון, באה תקופת הציונות המעשית, שנולדה על ברכי הציונות המדינית ועוררה את נחשול העליה החלוצית השניה, וחידשה את המושג של בנין הארץ כדרך להגשמת הציונות כחזון מדיני. מושג זה, שהיתה בו האחיזה בה"א הידיעה להגשמת הציונות, ושהיה קשור במהפכה גדולה של יצירת ראשית עם עובד בארץ על יסוד התישבות לאומית מכוונת, — מושג זה תבע את ריכוז מיטב תשומת־הלב, כוחות־הנפש והרצון. על־כן הפך מושג זה למושכל ראשון בתנועה; וכל מושכל

ראשון עשוי ליהפך למושכל מרכזי; וכל מושכל מרכזי סופו שהוא כובש את כל הלב והרצון והופך למושכל אחד ויחידי. וכך מוצא אתה כי אותה תקופה שבין הרצל והצהרת בלפור, שהיתה עדיין תקופת הכשרה להגשמה ולא התקופה הקדחתנית של עצם ההגשמה; שהיתה מסוגלת עדיין, מבחינה עיונית, נפשית ופונקציונאלית, לקלוט מושג כגון פוליטיקה חינוכית ואף להקים, בתוך אקלים נפשי שקט המאפשר סוף מעשה במחשבה תחילה, כלי מרכזי להגשמת התפקיד של חינוך העם לתחיה; — גם תקופה זו לא הביאה את התנועה לכלל התעוררות על הצורך הזה. לעומת זה מוצא אתה בתנועה מין התפתחות פרדוכ־סאלית. מצד אחד, מתוך תפיסה מדינית נכונה לגבי עיקר ההתישבות, נוטלת על עצמה תנועה זו — שאין היא רואה את עצמה, ובצדק, כמפלגה אלא כ„מדינה בדרך" — תיפקוד של ישוב ארץ, שהוא תפקיד המתקיים בכל העולם לא בכוחה של מפלגה פוליטית כי אם בכוחה של מדינה. אך, מהצד השני, הרי ביחס לעיקר של הכשרת העם נתפסת הציונות לתפקיד של מפלגה גרידה, שאינה נוטלת על עצמה את הדאגה לעיצוב חיי העם ברוח התחיה על־ידי חינוך, כי אם רק הטפה לרעיון התחיה על דרך של תעמולה. סתירה זו שבין היחס אל בנין הארץ מזה ואל הכשרת העם מזה, שהיתה משתרשת והולכת בדמה של התנועה הציונית ובמשטרה של ההסתדרות הציונית, היתה בבחינת שבשתא כיוון דעל על.

ואמנם בבוא תקופת ההגשמה הציונית, שנתאפשרה על־ידי ההישג המדיני הראשון של הכרזת בלפור, נכנסה התנועה לתוך תקופה קדחתנית של בנין ארץ ומלחמה לזכויות מדיניות על ארץ זו, כשהיא נושאת בחובה, בדמה ובמשטרה, את הסתירה האמורה: תפיסה מדינית

של תפקידה כמדינה־בדרך כלפי התיפקוד של בנין ארץ, ותפיסה פילנטרופית של מפלגה, או הסתדרות שאינה אלא צירוף מיכני של מפלגות, כלפי הפונקציה של הכשרת עם. כאן, בתוך תחומי תקופה מכרעת זו, תקופת ההגשמה, שבה מתגלות כל הסתירות הגלומות בתהליכים היסטוריים, עלולות היו להתגלם גם תוצאות הסתירה החבויה בתנועה הפועלת באופן שונה ביחס לשני הדיוקנים של מהותה, עם וארץ, שאינם בעצם, מבחינה פונקציונאלית, אלא דיוקן אחד, בבחינת ארץ וישראל חד הוא.

„ישראל וארץ חד הוא" — מושג זה, פירושו מהו?

אם הציונות איננה סתם שיחרור לאומי, כמו אצל כל הגויים, כי אם גלגול אנרגיה לאומית מצורה אחת לצורה שניה, כלומר מהפכה לאומית, הרי יש בה שני שותפים, עם וארץ, היכולים לקיים מהפכה כזאת אך ורק על־ידי פעולת־גומלין במלוא רחבו ועמקו של מושג זה. שותפות־גומלין זו של עם וארץ היתה מצווה להיות המושכל בה"א הידיעה של הציונות. ברם, הננו מוצאים כי במהלך התפתחותה של הציונות נתפורר, בעצם, המושג „ישראל וארץ חד הוא": ארץ ובנינה הפכו למושכל המרכזי, ועם וטיפוחו הפכו למין סרח־העודף. אך לא נבין כראוי להתפתחות זו אם לא נעמוד על העירבוב התמידי, שהציונות עירבבה, ועדיין מוסיפה לערבב, בין גלות וגולה.

גלות וגולה באו כרוכות, ואף־על־פי־כן יש הבדל ביניהן. גלות היא עקרון; גולה היא עובדה. גלות היא חזיון נפשי; גולה היא חזיון פיסי. גלות היא משטר; גולה היא מציאות. גלות היא עקרון ומשטר של תליות תמידית בנכר, וחזיון של הסתגלות מדעת ומרצון לתליות זו; גולה היא עובדה ומציאות שבהכרח הקיום של המוני־עם בתפוצות,

ולא עוד אלא של הכרח קיום זה גם אחרי ביטול הגלות, לאמור, אחרי יצירת מולדת עברית. פשיטא שהציונות שוללת את הגלות תכלית שלילה, שהרי בלא שלילה זו אין טעם לציונות כלל; אך אין הציונות יכולה לשלול את הגולה במידה שאין היא יכולה לבטל ולעקור את הגולה כעובדה וכמציאות. אף־על־פי־כן, הננו עדי־ראיה בציונות כי שלילת הגלות גוררת אחריה בלי־הרף, מדעת ושלא־מדעת, את שלילת הגולה, או, לפחות, ביטול כלפי הגולה. בלבול זה של מושגים, שהוא חוזר ונשנה בציונות מאז ועד היום הזה, מנין הוא בא? — כמה גורמים לו.

מאחר שגלות וגולה כרוכים זו בזו ואי־אפשר לעקור את הגלות, כמשטר של תליות ברצון אחרים, בלא לעקור יהודים מן הגולה, הרי טבעי הדבר שתנועה הנלחמת נגד הגלות מתוך קנאות הכרחית של שלילתה הגמורה תהא נתפסת שלא־מדעת גם לשלילת המציאות ששמה גולה.

גורם מסייע הוא אותו תסביך־הנפש הקיבוצי הטבוע גם בדמה של הציונות: התשוקה המשיחית להגשמת הציונות לאלתר, וממילא גם האמונה בהגשמת הציונות על־ידי נס של קפיצת הדרך. תסביך נפשי זה היה מוכרח להביא לידי כך שהציונות תראה מהרהורי לבה. ובמידה שהמציאות ההיסטורית היתה מאַשרת והולכת את התפיסה הציונית בדבר חורבן עם התלוי כולו במשטר הנכר, ובמידה שגולה אחרי גולה היתה מתמוטטת והולכת, היה טבעי הדבר שתנועה, המבקשת בכל מהותה שהמולדת העברית תבנה מחורבנה של הגולה, תהא משלה את עצמה באמונה כי עצם הגולה הולכת ונחרבת כליל ואין חיסול זה של מציאות הגולה אלא שאלה של זמן; ומאחר שהציונות ביקשה בכל

מהותה לראות חיסול זה של הגולה, ודווקא בהקדם שבהקדם, היתה מוכרחת להגיע לידי אשליה שאין כאן בעצם אלא שאלה של זמן קצר. ואשליה זו בדבר חיסולה החרוץ והנמהר של הגולה היתה גוררת אחריה ממילא גם את יחס הביטול כלפי עצם המציאות של הגולה.

ומאחר שהציונות לא ראתה שום תקנה אחרת להצלת העם מחורבנו בגולה אלא על־ידי בנין ארץ מולדת, היה טבעי הדבר שתשקיע את עצמה במושכל ראשון זה של בנין הארץ שעתיד להביא ממילא לפתרונה המוהלט של בעית הגולה; ואף זה סייע לכך שהגולה חדלה להיות בתפיסתה של הציונות קטוגוריה מציאותית בפני עצמה אלא רק תיפקוד־שבממילא של תהליך בנין הארץ. הגולה חדלה להיות סובייקט והפכה לאובייקט. כלומר: העם בגולה חדל להיות שותף למהפכה הלאומית הטעון טיפוח כמו השותף השני, בנין הארץ, והפך רק למסייע שמוטל עליו להביא חומר ולבנים לבנין.

תפיסה זו של ארץ ועם, שנבנתה כולה על יסוד מושכל מרכזי אחד של בנין הארץ וממילא גם על ביטול הגולה מתוך שלילת הגלות, היתה יכולה להיות כנה ונכונה אילו היו הרהורי לבה של הציונות מתגשמים במציאות ההיסטורית: אילו אפשר היה לבנות את המולדת העברית מניה־וביה מחורבנה של הגולה, ואילו היה חיסולן של גלויות מביא אתו גם את חיסולה הגמור של הגולה אגב הקמה מהירה של המולדת. אך גלגול אנרגיה לאומית מצורה בלתי־טבעית לצורה טבעית, שאינו יכול להתגשם אלא מתוך חבלי גלגול (אבותינו, שחשו בחוש נאמן את ההכרח בביאת המשיח, חשו גם את ההכרח שבתהליך זו וכינוהו בשם „חבלי משיח") — מעשה גלגול כזה לא הניח אף אינו מניח את האפשרות של חיסול גמור של הגולה בימינו אגב הקמה מהירה של

מולדת ההצלה והגאולה, ולא יועילו כאן הרהורי הלב המתנגשים בלי־הרף בקטגוריות של מציאות. ולא עוד אלא שבמידה שאין אפשרות לחסל בימינו את הגולה כולה או רובה אגב פתרון חיובי על דרך בנין מהיר של המולדת, הרי עתידה הגולה המתחסלת בגיאוגרפיה אחת לשוב ולהתחדש בגיאוגרפיה אחרת; ולתהליך זה שבהכרח המציאות מסייע והולך התהליך הנפשי של מחלת הגלות, שסימנה המובהק הוא הרצידיב של הסתגלות בלתי־פוסקת אל הגולה, למרות כל הנסיונות של התמוטטות הגלויות מאז ועד היום הזה.

אמור מעתה: במידה שהגולה קיימת ומוסיפה להתקיים ואף תתקיים כתפוצה גם אחרי הקמת המולדת כמרכז ארצי להמוני ישראל; ובמידה שאין הארץ יכולה להבנות רק מחורבנה של הגולה כאובייקט, כי אם על־ידי חיזוק בלתי־פוסק הבא מן הגולה כסובייקט, כשותף; — מצווה היתה התנועה הציונית להתהוות כמין אליפסיס שהוא בעל שני מרכזים: מרכז אחד של בנין הארץ שבו תלויה הגשמת המהפכה הלאומית, ומרכז שני של טיפוח העם כשותף למהפכה הלאומית. אפס, מפני טעמים פסיכיים, נפשיים והיסטוריים, נתהוותה הציונות כמין עיגול בעל מרכז אחד — בנין הארץ — שהעם אינו לגביו אלא מין חומר היולי, שאין לו חשיבות אלא במידה שהוא מסייע לגביש ששמו מולדת שיתגבש וילך.

אפשר לטעון, אמנם, כי כשם שאין מלאכי־השרת ולא־כל־שכן בשר־ודם יכולים לקיים שתי שליחויות, כן אי־אפשר היה לה לתנועה שתקיים בבת־אחת שני מרכזים, התובעים מאת העושים במידה שווה תשומת־לב וכוח־הרצון ויכולת־המעשה. ברם, מהפכה לאומית כציונות, שהיא יחידה במינה בהיסטוריה, היתה מצווה ללמוד כיצד לקיים

בבת־אחת את שתי השליחויות, אשר בהגשמתן המלאה תלויה הצלחת המהפכה הזאת.

ו

כל יצירה אינה אלא סוד של יחס־גומלין שבין היוצר והכלי; לא פחות מאשר היוצר משפיע על כלי אומנותו ואמנותו, חוזר הכלי ומשפיע על היוצר עצמו. לא־כל־שכן ביצירה חברתית התלויה בכלי ההגשמה עד כדי כך, שהיא הולכת ונוצרת ממש בצלמם ובדמותם של אותם הכלים. עתה בואו ונבדוק סוד זה של כלים, שהשפיע על הציונות.

ראינו כי הציונות נועדה, בתורת אידיאה, להיות מין אליפסיס אשר שני מרכזים לו, בנין הארץ מזה וחינוך העם מזה. אולם, בתורת תנועת־הגשמה, הפכה הציונות לעיגול שיש לו רק מרכז אחד והוא בנין הארץ. על־כן, בהכנס ההסתדרות הציונית לתקופת ההגשמה, ראתה את עצמה בתיפקוד של מדינה־בדרך לגבי בנין הארץ ואילו בתפקיד של מפלגה לגבי הכשרת העם. התנועה קראה, אמנם, את עצמה לא בשם מפלגה, כי אם בשם ה ס ת ד ר ו ת; בזה ביקשה היא לומר שאין היא בעצם מבע לשאיפה כיתתית כי אם למשאת־נפש לאומית, ואין היא אירגון של רצון כיתתי אלא של רצון לאומי. לשון אחר: היא ביקשה להדגיש שאין היא בעצם אלא „מדינה בדרך״, ועל־כן הריהי מין ברית של מפלגות וגופים השואפים ביחד, כל אחד לפי השקפתו ושיטתו, לארגן ולקיים את המהפכה הלאומית. ברם, מה פירושן הממשי של כוונה ומגמה אלו, הנכונות כשלעצמן, שהיו מונחות ביסוד האירגון הציוני? פירושן אינו יכול להיות אלא זה:

בעוד שכל המפלגות והגופים המאורגנים בתוך מסגרת הברית הקרויה הסתדרות ציונית מצווים, לפי עצם מהותם ויעודם, לקיים תפקיד של מפלגה הרוכשת נפשות לציונות של נוסח מסויים, מיועדת הברית כולה לקיים תפקיד נוסף. תפקיד נוסף זה לא היה יכול להיות סתם התאמת הפעילות של המפלגות ושאר הגופים, כי אם דבר שהוא אחר במהותו מהתפקיד של אותם הגופים. הוא היה מצווה להיות לא תפקיד אירגוני סתם, כי אם תיפקוד יצירתי. אילו היה הדבר כן, כי אז היו התפקידים מתחלקים כדלקמן. הגופים החלקיים שבתנועה היו רוכשים נפשות לרעיון הציוני ברוח אידיאולוגית מסויימת ובכוח של תעמולה, שהיא האמצעי הבדוק של מפלגה, בעוד שההסתדרות הציונית היתה עוסקת בחינוך העם. לשון אחר, היא היתה מפנה את פניה כלפי המוני העם שאין בכוח המפלגות לרכוש אותם: אם מפני שכל אידיאולוגיה מפלגתית מכוונת תמיד, לפי עצם מהותה, למיעוטים שבעם ולא להמונים; ואם מפני שהשיטה של תעמולה אינה מספקת כדי לחדור לתוך כל אותם תאי החיים שבהם מרוכזים ומתרקמים חיי עם; ואם מפני שהאמצעים הטכניים של גופים אלה, של כל אחד לחוד, אינם מספיקים כדי להגיע אל המונים. אפס ההסתדרות הציונית שפניה להמוני־עם ושתפקידה הוא של „מדינה בדרך", המצווה לדאוג לצרכים לאומיים רוחניים ולא לענינים מפלגתיים־אידיאולוגיים, היתה נתבעת אז לשיטה משלה — וממילא גם לשיטה אחרת משלה, וממילא גם לכלים אחרים משלה — על־מנת לקרב המונים לא רק אל רעיון של תחיה לאומית, כי אם גם אל שיתוף חיוני בתחיה זו. ומהי שיטה כזאת אם לא הכשרת לבבות נוסף על הכשרה רעיונית; ומהם כלים אחרים אלה אם לא חינוך ותרבות נוסף על תעמולה והסברה!

אילו היה הדבר כן, כי אז היה הצורך הדוחק תמיד את היכולת יוצר גם את הכלי, כשם שכל פונקציה שאינה נשארת בכוח כי אם יוצאת אל הפועל יוצרת לה את האבר שלה. וכשם שכל אורגן המקיים תיפקוד ממשי מביא לידי כך שהתיפקוד גדל והולך, מתוך שמתגלות אפשרויות חדשות לבקרים, ומגדיל ומאדיר ממילא גם את האורגן עצמו, כן היו הכלים שנוצרו לשם קיום תפקידה היצירתי של ההסתד־רות הציונית מגלים אפשרויות חדשות לבקרים כדי לקיים את הפונקציה הזאת. ולא עוד אלא ככל שהתיפקוד של חינוך עם היה יוצר הזדמנויות חדשות של זיהות בין הרעיון הציוני והעם; וככל שהוא היה מגיע אל מרחבי עם על־ידי כלים המסוגלים לקדוח בעומק; — כן היה תיפקוד זה מגדיל ומאדיר את שאר האברים שבגוף כולו ומסייע להם במילוי יעיל של תפקידם שלהם. הוא היה מאדיר ממילא את האברים המקיימים את התיפקוד של המדיניות הכספית מזה, ואת האברים המקיימים את התפקידים המפלגתיים והכיתתיים מזה.

ואילו היה הדבר כן, כי אז היתה ההסתדרות הציונית מקיימת גם פונקציה אירגונית נוספת ואחרת מתפקיד הגופים החלקיים. ההסתדרות הציונית לא היתה הופכת אז לצירוף מיכני של אותם האירגונים בעם שכבר נכבשו על־ידי המפלגות ושאר הגופים הכיתתיים, לאמור, דבר שאין בו משום תוספת כוח ממשי למהפכה הלאומית. מאחר שהיא היתה מזדקקת לכלים נוספים על תעמולה, כגון בתי־ספר, מפעלי תרבות ואמנות וכיוצא בהם, כדי לספק צרכים רוחניים של העם, הרי היתה יכולה לגבש מסביב לצרכים אלה, שהם חיוניים לגבי שכבות רחבות של העם בתפוצות, ואף היתה יכולה לגייס מסביב לכלים אלה, שכוח בהם לחדור אל התאים הממשיים של רקמת חיי־עם, המונים של

נאמנים לציונות וממילא גם לכל התיפקודים של הגשמתה. פירושו של דבר שהיתה יכולה לרכז, נוסף על החוגים המצומצמים המתגבשים מסביב לגופים אידיאולוגיים־מפלגתיים, המוני־עם, שאין הם חברי מפלגות כי אם בבחינת אזרחי הציונות כמדינה־בדרך.

ואם מותר להמשיך ב„אוטופיה" זו של „ואילו", כי אז רשאים אנו לצייר בדמיוננו „אילו" נוסף. אילו היה הדבר כן; אילו היתה הציונות מקרבת על־ידי שיטה זו אל האמת של הדיאגנוזה הציונית ופתרונה לא קומץ של עם כי אם המונים; אילו היתה מביאה המונים אלה לידי הזדמנות של זיהות עם הציונות באמצעים שונים ומרובים ובצורה מוחשית, הנותנת את האפשרות לעם לא רק לשמוע את קול הציונות והזהרתה כי אם לראות את הקול; — כי אז הרי יתכן שהיתה משכילה לרפא ביתר יעילות את מחלת הגלות שבנפש היהודי, והיתה נלחמת ביתר הצלחה בחזיון־נפש גלותי זה של חפץ שאין לו הכוח ליהפך לרצון, והיתה גורמת לכך שרבים מן העם לא היו מפסידים את ההזדמנות לשתף את עצמן בכל צורה שהיא, אם ברכושם ואם בגופם, בבנין הארץ. ויתכן, אם־כן, כי טיפוח כזה של הציונות, כמהפכה לאומית ולא רק כבנין ארץ, היה מאדיר, בסופו של חשבון, את כוחנו הממשי בארץ, וממילא גם את כוח עמידתנו במערכה המכרעת לזכותנו המדינית.

אך מכיוון שהציונות נכנסה לתקופת הגשמה כשהיא נושאת בחובה שני מושכלים סותרים זה את זה, מושכל אחד שההסתדרות הציונית היא מדינה־בדרך לגבי התפקיד הראשון־במעלה של בנין הארץ, ומושכל שני שאין היא אלא מפלגה, או צירוף מיכני של מפלגות, לגבי

התפקיד השני־במעלה של הכשרת העם, הרי נסתלף התיפקוד של התנועה הציונית ביחס אל העם, ונתנוון התפקיד של ההסתדרות הציונית בנוגע לתנועה.

מאחר שהסתדרות זו הטילה על עצמה בנוגע להכשרת העם רק תפקיד של מפלגה, ותפקיד זה קיימו למעשה המפלגות שנתגבשו בתוך התנועה הציונית ושההסתדרות הציונית לא שימשה להן אלא מסגרת חיצונית בלבד, הרי לא נשאר להסתדרות הציונית כשלעצמה אלא לעסוק בדברים פורמאליים, כגון עניני משמעת, או בענינים אירגוניים חיצונים, כגון הפצת השקל. ההסתדרות הציונית, שלא הזקיקה את עצמה לשום תיפקוד יצירתי, אבדה לה הזיקה החיונית לא רק אל המוני־העם כי אם גם אל המוני התנועה הציונית עצמה. ובמידה שלא קוים בידי ההסתדרות הציונית תיפקוד מיוחד, הרי ביחד עם הזנחת התיפקוד של חינוך העם היה עלול להתנוון גם האורגן שנוצר לתכלית הכשרת־העם: היינו, עצם אירגון התנועה והדרכתה.

ובמידה שהכשרת העם למהפכה הלאומית הפכה, מבחינה אידיאו־לוגית, לדבר טפל לגבי המושכל המרכזי היחידי של בנין הארץ, במידה זו ממש היה תיפקוד חינוך העם מתחבר והולך אל מערכת אותם הכלים שהוקמו בשביל הפונקציה של בנין הארץ. היה טבעי הדבר כי מערכת אותם הכלים, שנתקדשו לתפקיד המרכזי והעיקרי של הבנין, תיטול על עצמה גם תפקיד של הכשרת העם; וביחוד בתנאים שאין ההסתדרות הציונית מקיימת תיפקוד זה כלל. אך במידה שכל כלי חשוב נוטה לראות את עצמו, מדעת ושלא־מדעת, כעיקר וממילא גם כתכלית, עלול היה התפקיד של גיוס האמצעים למען הבנין לראות את עצמו כעצם עיקר התנועה. סופו־של־דבר: תחת שגיוס האמצעים

וכל הכרוך בזה יהיה פונקציה של הציונות, הפכה הציונות בתפוצות לפונקציה של גיוס האמצעים.

כל תיפקוד חברתי שלושה דיוקנים לו: אידיולוגיה, פסיכולוגיה וטכנולוגיה.

עצם התהליך, שהביא לידי כך שהציונות בחרה לעצמה מרכז אחד של בנין הארץ תחת להעמיד את עצמה על שני מרכזים של בנין הארץ וחינוך העם, עצם תהליך זה כבר היתה חבויה בו סכנת „ציונות שבממילא", שהיא סתירה מניה־וביה למהות הציונות שאינה יכולה להתגשם אלא כמהפכה. „ציונות שבממילא" פירושה מהו? — שהעם היושב בציון יהיה ציוני ממילא בכוח עצם העובדה הפיסית של היותו אזרח של ארץ עברית; ושהעם בגולה יהא נמשך לציונות ממילא במידה שהארץ תבנה ותלך. אך „ציונות שבממילא" זו, שהיתה דבר־שבדיעבד, היתה עלולה ליהפך לדבר שבאידיולוגיה. במידה שהכשרת העם הפכה, בתנאים המתוארים לעיל, לתיפקוד של מערכת הכלים שנועדה אך ורק לתכלית בנין הארץ, וזיקתו הציונית היחידה של „האזרח הציוני" בגולה היתה למעשה התגייסותו למגבית — מוכרחה היתה „הציונות שבממילא" לקבל גם תוקף של אידיאולוגיה. בתוקף אידיאולוגיה זו היו נדחים והולכים כל שאר הצרכים הקשורים בחינוך עם למהפכה לאומית מתוך אמונת־תום, או מתוך טענה טכסיסית, או מתוך שניהם גם יחד, כי בנין הארץ לא רק שהוא קודם לכל דבר אחר והוא המצווה שבה תלויות כל המצוות, כי אם הוא הוא שיפתור ממילא את כל הקושיות והבעיות.

לאידיולוגיה של „ציונות שבממילא" באה לסייע הפסיכולוגיה של גיוס תרומות. התנועה הציונית קיימה בעצם, על־ידי קרנותיה

הלאומיות, תפקיד שמקיימת מדינה על־ידי אוסף מסים. מסים אינם ענין לתביעה רוחנית, כי אם לתביעה שבכפיה. אך באין לתנועה הציונית כוח של תביעה כזאת, היתה מוכרחת להחליף אותו בכוח אחר. ומכיוון שלא עמד לימינה משטר חינוכי שיש בכוחו לטפח תביעה רוחנית, היתה נאלצת להשתמש בתביעה שיותר משהיא רוחנית הריהי פילנטרופית, ויותר משהיא מהפכנית הריהי פשרנית. כדי להשיג את התרומה בלא הכשרת הלב, היה הכרח להסתגל, ביודעים ובלא־יודעים, אל תפיסת עולמו, ועוד יותר מזה, אל הפסיכולוגיה של התורם, דבר המביא, שלא־מדעת, לידי חנופה נפשית. מכאן עלול היה לצמוח מצב שכולו פרדוכסאלי: תפקיד של תנועה היה עשוי לסתור את מהות התנועה, במידה שהתנועה עצמה הפכה לפונקציה של אותה פונקציה.

בואו ונראה איך דברים מתגלגלים.

ההסתדרות הציונית (ודוק: בפרק זה מדובר על ה ה ס ת ד ר ו ת ולא על התנועה) אינה מקיימת בעם היושב בגולה שום תיפקוד יצירתי, שאפשר לקיימו רק בכוח של חינוך עם לשינוי ערכים בחייו.

המוני עם, במידה שהם נתפסים לציונות, אינם באים במגע אתה אלא בהזדמנות של מגבית ולתכלית של מתן תרומה.

הפונקציה של גיוס התרומה, שאין בצדה פונקציה של הכשרת הלב, גוררת אתה חנופה נפשית לתורם, שהוא הנותן, כביכול, בעוד שארץ־ישראל היא המקבלת, כביכול.

חנופה נפשית פירושה וויתור לתורם, שאין מחנכים אותו כאזרח של „מדינה־בדרך" שמוטלות עליו חובות ומצוות, כי אם כ„בעל צדקה" בלבד. אין תובעים ממנו שינוי־ערכין בחייו שלו, כי אם הבעה

שבאהדה; אין תובעים ממנו „נפש", אלא „כופר נפש".

עתה, אם נבוא להכפיל את כל היסודות האלה, יצא לנו סך־הכל הבא. הציונות לפי מהותה ותעודתה, היתה מצווה לשלול את הגלות, כמשטר של חיים בנכר, ולהתעניין בגולה כעובדה של קיום המונים שיש לחנכם כשותפים למהפכה לאומית. אך מאחר שההסתדרות של תנועה זו נתפסה אך ורק למושכל אחד של בנין הארץ ולפונקציה אחת של גיוס העזרה החמרית של העם, היתה מוכרחה להגיע לעמדה הפוכה: ביטול הגולה וחיזוק הגלות. ביטול הגולה: כי העם בגולה שוב לא היה קיים בשבילה כשותף, הטעון דאגה וטיפול, אלא הפך לאוהד ולמסייע. חיזוק הגלות: כי ציונות, שהפכה לפונקציה של מגבית לטובת בנין הארץ תחת אשר המגבית תהיה פונקציה של הציונות, היתה עלולה, שלא־מדעת, בתוקף הפסיכולוגיה והאידיולוגיה שנצטרפו לתיפקוד אחד־ויחידי זה, לחזק בנפש העם את התסביך של הנאמנות הגלותית אגב מתן „כופר נפש" לבנין ארץ הנבנית בשביל אחרים.

ובכן, במקום לרפא את מחלת הגלות, שהיא מחלת הרצון, עלולה היתה הציונות, המקיימת רק פונקציה אחת תחת לקיים שתים, לסייע, בלא־יודעים, למחלה זו שתלך ותשתרש, והפעם בכוח של הכשר ציוני.

אשר לדיוקן הטכנולוגי, ניתן לסכם אותו כדלקמן.

מאחר שלא נוצרה בתנועה הציונית לכתחילה פונקציה של חינוך עם למהפכה לאומית כי אם רק של תעמולה לרעיון, הפכה ההסברה הציונית, בעיקר, לתיפקוד של אוסף כספים למען בנין הארץ, וממילא היתה שטחית מצד תוכנה, מקרית מצד צורתה, ומצומצמת מאוד מצד יכולת הכיבוש שבה.

מאחר שאף תפקיד התעמולה לא נוצר לכתחילה בתנועה הציונית כפונקציה מרכזית, הריהי נתהוותה במקוטע ובמפוזר; עובדה זו היתה מוכרחה להביא לידי כך שאף פונקציה מצומצמת זו לא היתה יכולה להגיע לידי שיכלול הכלים הראוי לתכלית. לרגל ההכרח היו צצים ונוצרים, בצורה מקוטעת ונפרדת, הן בתחום הקרנות הלאומיות והן בתחומי שאר המוסדות הלאומיים, תפקידים שונים הקשורים בפונקציה של הסברה ותעמולה. מצב זה מצדו היה מוכרח להביא לידי אנדרלמוסיה, מאחר שגרר אחריו, מצד אחד, כפילות שלא לצורך, ומצד שני, חוסר תכניתיות ורציונאליות במילוי הצרכים החיוניים והממשיים של הסברה ציונית ההולמת את צרכי הזמן ואת הפסיכו־לוגיה של המונים. הרי שתיפקוד התעמולה יצא קרח מכאן ומכאן.

אשר לתפקידים הקשורים בחינוך העם לציונות כמהפכה לאומית, הרי מאין תיפקוד רשמי כזה בהסתדרות הציונית ואף לא כלי מרכזי הממונה עליו, הפכו תפקידים אלה ליזמה של חוגים וגופים שונים העושים לפי מיטב הבנתם ויכולתם. סופו של מצב משונה זה שתפקידים אלה נעשו ונעשים גם הם בצורה מפוררת ומקוטעת, ועל־כן אין הברכה יכולה לשרות בהם. רובם של נסיונות אלה, שיש בהם משום כוונה טובה להזדקק לחינוך העם — או שאינם יוצאים מגדר של הפגנה סתם, או שאין בכוחם לספק את הצורך הממשי: מפני שצרכי החינוך הלאומי של תפוצות־הגולה, הקשורים ומשולבים זה בזה כתאים של ריקמה אחת, אינם יכולים לבוא על סיפוקם על־ידי פעולות מקוטעות. הרי שגם תיפקוד זה של התנועה הציונית, התיפקוד החינוכי, יצא קרח מכאן ומכאן.

וסופו של חשבון, כי על־ידי כשלון זה — כ ש ל ו ן ה פ ו ל י ט י ק ה

החינוכית של הציונות — הוזנחו אף הלכו לטמיון במשך עשרות שנים הזדמנויות רבות ויקרות כל־כך של כיבוש העם לציונות.

ז

מאז ההחלטה הרת־הכרעה, שנפלה ב־29 בנובמבר 1947 בלייק־סקסס, ומאז ההכרזה הרת הכרעה שנפלה בתל־אביב בליל 15 במאי 1948, מהלכת בת־קול בין כתלי הלב הטוענת כך: עתה, שהננו עומדים בפתחה של מדינה עברית, עתה הרי עשוי מעמדה של הציונות שישתנה מן הקצה אל הקצה. עתה וודאי שיתחיל התהליך של הגשמת „ציונות של ממילא": מדינה עברית תביא ממילא לכיבוש העם לציונות על־ידי עצם העלאת המוני העם אל הארץ; ועצם קיומה של מדינה עברית ישמש ממילא כוח המעצב גם את חיי היהודים בתפוצות ומגן עליהם מפני סכנת הטמיעה. קיצורו של דבר: עם קיום מדינה עברית מתבטלת ממילא החיוניות שבבעיה כיצד כובשים את העם לציונות.

אך קול שני שבלב, זה שהיה מזהיר מאז ומתמיד הן מפני היצר של דחיקת הקץ והן מפני האשליה של „ציונות של ממילא", מרהיב עוז גם עתה להשיב כלפי אותה בת־קול המלווה את המאורע הגדול של עצמאותנו המדינית. אותו קול חוזר וטוען את שלו. קיימא־לן, טוען הוא, כי מאחר שהציונות אינה סתם תנועת שיחרור לאומית כי אם מהפכה, שכן לא תוכל להתגשם אלא לאחר שתצליח לעקור המוני־המונים של עם מן הנכר על־מנת לרכזם בתוך ארץ־מולדת, ולא רק לרכזם ריכוז פיסי כי אם לבנותם בנין כלכלי, חברתי ורוחני בריא — הרי שהציונות היא תהליך; וככל תהליך, אין היא יכולה להתגשם אלא

שלבים שלבים; והאפשרות של בנין מדינה עברית אינה אלא שלב נוסף, אמנם שלב מכריע, בהגשמת תהליך זה. ולא עוד אלא כשם ששלב זה הקרוי מדינת ישראל גלומות בו אפשרויות גדולות ומכריעות רב יותר מאשר בשלב הקודם הקרוי הכרזת־בלפור, כן עתידות להת־גלות בו ביתר חריפות כל אותן הסתירות הגלומות בעצם טבעו של תהליך מסובך כהגשמת הציונות. מצד אחד יהיה עלינו לקיים מדינה למופת מבחינה מדינית, חברתית ומוסרית (אגב מבחן של קיום יחסי־מופת עם הנתינים הערבים, כדי להפוך את המדינה העברית לבסיס נאמן של פתרון הבעיה היהודית־הערבית), מפני שרק מדינה כזאת, שאינה „רק חברה חדשה, כי אם חברה מתוקנת", כהגדרתו של הרצל, עתידה להחזיק מעמד בתוך מערבולת העולם בכלל והמזרח התיכון בפרט; ומצד שני, יהיה עלינו לבנות מדינה — ולבנותה במהירות יתירה — תוך כדי עליה והתישבות בלתי־פוסקת של המונים. על־כן אפשר שדווקא עתה, עם ניצול ההזדמנות לבנין מדינה עברית, אין אנו נכנסים לתקיפה הדומה לזו של החשמונאים, כי אם למין תקופה של בנין מקדש זרובבל — תקופת החלוציות בקנה־מידה גדול. הרי שבשלב זה דווקא נהיה צריכים לאותה החלצות העם — החלצות ממשית, בבחינת בכל נפשך ובכל מאודך, ההלצות לאלתר ולא באיחור של „חמישה רגעים", והחלצות מצד רוב רובו של העם ולא רק מצד חלקים שלו — שלה טענה ועליה חלמה הציונות מעצם ראשיתה. הרי שעתה, ודווקא עתה, לא נוכל להשליך את יהבנו על „ציונות של ממילא", כי אם נהיה צריכים לציונות חלוצית במלוא משמעותה של זו.

זו ועוד אחרת. כשם שבגלגול זה של המפעל תבאנה לידי גילוי כל

הסתירות הטבועות בתהליך המהפכה הציונית, מסתבר שתבוא לידי גילוי חריף גם הדיאלקטיקה המיוחדת במינה של היחס שבין הארץ והתפוצות. זיקה אל מדינה שוב אינה דומה לזיקה אל תנועה, או אל הסתדרות סתם; ויתכן, כי צורת הזיקה אל מדינה עברית מצד בני התפוצות, וביחוד בארצות שמעבר לים, תהפך לבעיה מיוחדת במינה, שתוכל אולי למצוא את פתרונה, בעיקר, על דרך של זיקה רוחנית מובהקת. על־כל־פנים, עם קיום מדינה עברית, תהא הציונות חייבת, סוף סוף, ליטול על עצמה אחריות כלפי הגולה מבחינות רבות, ומכל־מקום מבחינה לאומית רוחנית. ארץ־ישראל עצמאית מבחינה מדינית שוב לא תוכל להסתפק בתעמולה גרידא על־מנת לקחת לצורך בנין המדינה, כי אם תהא מצווה ואף נאלצת ליתן לגולה על־מנת לחזק את חייה הלאומיים של זו, כפי שתורת הציונות הכריזה (אך לא קיימה) מאז הופעתה.

אפס דא עקא: האם מוכשרת ההסתדרות הציונית, בצורה זו שלבשה במשך השנים, ליעודה ולתפקידה החדש? ואין בעיה זו מצטמצמת בדיוקן הפורמאלי שלה, היינו, ביחסים הנכונים שבין ההסתדרות הציונית והמדינה העברית. עיקר הבעיה היא בדבר כוחה הפונקציונאלי של ההסתדרות הציונית. לשון אחר, התוכל ההסתדרות הציונית במצבה של היום, כפי שתיארנוהו לעיל, לקיים את שני התפקידים שיהיו מוטלים עליה: למצוא את הדרך אל המוני העם, דבר שהיא לא הצליחה לעשותו בתקופות הקודמות, על־מנת לעוררם לפעולה נמרצת למען בנין המדינה העברית; ולהאציל על העם שבתפוצות השפעה לאומית־רוחנית מארץ־ישראל לשם עיצוב חייהם שלהם.

ההסתדרות הציונית, הנכנסת עתה לתקופה האחראית ביותר של הגשמה, עומדת, מצד אחד, בפני מצב בלתי־תקין בשדה התעמולה וההסברה, ומצד שני, בפני אפס־אונים בשדה החינוך — קיצורו של דבר, בלי יכולת לקיים את שליחותה להכשרת העם. ולא עוד אלא שסכנה זו של אנדרלמוסיה מזה וחוסר תכניתיות ותכליתיות מזה עוד עתידה להתגבר ולגדול, ובצדה של הערבוביה יגדל גם חוסר התכליתיות והיעילות. תחת לקדם כראוי את פני האפשרויות העצומות של תקופת ההגשמה החדשה, נעמוד גם בתקופה זו, והפעם יותר מאשר בתקופות הקודמות, בפני סכנה של אבדן עמדות בעם, מפני הפסד של הזדמנויות רבות ויקרות של חינוך ואירגון.

אין, איפוא, תרופה אחרת למצב זה אלא שהתנועה הציונית תתעורר עתה, בהזדמנות זו שאינה חוזרת, התובעת מאתנו להתאים את ההסתדרות הציונית אל תפקיד בנין המדינה העברית, על תיקון הדבר הפטאלי שנפל בהתפתחותה. תיקון זה יכול לבוא רק על דרך של חידוש פונקציה של פוליטיקה חינוכית והנחת הפונקציה הזאת, כמרכזית, בידי ההסתדרות הציונית.

ח

ודוק, כדי למנוע אי־הבנה: אין המדובר על תרבות וחינוך בכלל. כי חינוך ותרבות הם דברים התלויים באידיולוגיה; הילכך אין כאן מקום לאחידות שבסתמיות, כי זו עשויה להזיק אגב טשטוש, אלא יש כאן מקום דווקא לאותו טיפוח אידיולוגי מיוחד, שהברכה הרוחנית והתרבותית שרויה בו. — המדובר הוא על פוליטיקה חינוכית

לגבי הדרכת העם להגשמת הציונות. המדובר הוא על אותם המוני עם בתפוצות, שאין מגיע אליהם שום חינוך לציונות, ואף אין תקווה שחינוך כזה יגיע פעם אליהם בתוך אותו משטר, שבו עובדות ופועלות ההסתדרות הציונית מזה והמפלגות הציוניות מזה. המונים אלה, שהציונות לא השכילה למצוא את כתובתם בכל התקופות הקודמות של הגשמתה, הם הם הצריכים לעורר בנו עתה את מיטב הדאגה, לא פחות מן הדאגה שהננו דואגים לאירגון חברי מפלגות בעלי הכרה אידיולוגית מסויימת ולהכשרת מחנות נוער המתחנך לאורח מסוים של הגשמת המהפכה הציונית. אם לא נעלה עתה על ראש דאגתנו הדרכה חינוכית של המוני העם, כי אז מה טעם ותועלת יש בכל ההכרזות, שאנו מכריזים והולכים שהננו מצווים להביא הפעם לידי כך שהמוני העם יחלצו להגשמת הציונות ביתר מהירות משעשו עד כה, מאחר שהזמן העומד לרשותנו כעת מצומצם רב יותר מכפי שהיה בתקופות הקודמות?

אפס כשאנו נותנים את דעתנו, ולא על דרך המליצה כי אם על דרך הניתוח הממשי, על בעיה זו של הדרכת המוני עם, הרינו רואים מיד את מקור כשלונה של הציונות בשדה זה. מקור הכשלון הוא שאפילו הטובים שבנו ראו וממשיכים לראות אך ורק את „העצים" של תנועותיהם והסיחו וממשיכים להסיח את דעתם מן „היער" של העם. ונא שלא לטעות בכוונת דברי: הנני יודע ומכיר את הערך העצום של הכשרת המחנה החלוצי, המגשים את המהפכה הציונית, ושבלעדיו לא היתה הציונות מתקיימת אפילו שעה אחת. אולם כולנו יודעים, כי הללו אינם אלא מיעוטו של העם; ואף זאת יודעים אנחנו, כי הכשרתם הוא ענין ממושך הטעון זמן רב, ואם נעסוק רק בהם,

מתוך אשליה שעל־ידי כיבוש אידיולוגי מסוים של מיעוטים אלה הרינו כובשים ממילא את העם כולו או רובו, כי אז צפויה לנו הסכנה כי נשאר שוב בבחינת חזית מצומצמת, בלא מקורות לבנין מהיר של הארץ ובלי עורף לאומי בתפוצות, כמו שקרה באופן פאטאלי כל־כך בכל עברה של הציונות.

אף זאת לדעת ולזכור, כי גדול ורב ההבדל שבין הגולה החדשה ובין הגולה הישנה של אירופה. התהליך של כיבוש העם לציונות ולארץ־ישראל בגולה הישנה היה קל יותר, מטעמים סובייקטיביים ואובייקטיביים הידועים לכולנו, מאשר הכיבוש שהציונות עומדת לפניו עתה בגולה החדשה. כיבוש זה במזרח ובמרכז אירופה, שהיה מסתייע מצד אחד על־ידי קיום מפלגות־המונים ציוניות שיש בהם ממש ועל־ידי גיבוש נוער לרבבות וקיום בתי־ספר עבריים למאות, יכול היה להתגשם גם בתוך משטר של חוסר הדרכה חינוכית מרכזית המכוונת להמונים שאינם בתוך מפלגות והסתדרויות נוער. אולם אותם הטעמים, הסובייקטיביים והאובייקטיביים, המקילים על כיבוש המוני עם לציונות של הגשמה ולא רק של צדקה, אינם קיימים, או קיימים רק במידה מועטת, בגולה החדשה. קושי זה של החדרת ציונות של הגשמה לתוך היהדות של הגולה החדשה, מן ההכרח שיעורר בלבנו את הספק אם אפילו קיום של מדינה עברית יהא בכוחו לעורר את רובה של יהדות זו לציונות של ממש, אם לא ייעשה הפעם מצדנו מאמץ חינוכי מכוון להדרכת המוני בית־ישראל.

ט

כיצד מדריכים המונים? — על־ידי תעמולה והסברה; על־ידי פעולה תרבותית; על־ידי השפעה רוחנית.

כבר ראינו, כי התעמולה וההסברה הציונית יצאה קרחה מכל הבחינות. היא היתה שטחית, מפני שהיתה מכוונת, בעיקר, לכיס; היא היתה מקרית, מפני שהיתה נעשית רק בהזדמנות של מגבית; היא היתה מצומצמת מבחינה פסיכולוגית, מפני שהיתה מחפשת את התועלת הדחופה; ואחרון אחרון לא חביב, היא היתה מפגרת מבחינה טכנולוגית, מפני שלא התפתחה כרשות בפני עצמה, שיש עמה תכלי־תיות וממילא גם תכניתיות. סופה של תעמולה והסברה כזאת שאין בכוחה להדריך המונים: — ראשית, מפני שאין לה כלים פסיכולוגיים וטכניים כדי להגיע אל המונים ממש ולא רק לשכבות דקות מאוד, או לחוגים מצומצמים של האוכלוסיה היהודית; ושנית, אף במקום שהיא מגעת, אין היא מגעת אלא כגירוי רגעי גרידא ואין בכוחה לעורר אלא ציונות שבצדקה בלבד.

אפשר כי תעמולה פגומה זו לא היתה פגומה כל־כך בגולה הישנה, שיהדותה היתה שואבת רוח ציונית מתוך מקורות אידיולוגיים אחרים ומתוך עצם הקשר הממשי והחיוני שהיה בינה ובין הארץ. מה שאין כן בגולה החדשה, שמצד אחד אין עומדים לרשות יהודיה מקורות אידיולוגיים של ציונות, ומצד שני אין בין גולה זו ובין הארץ קשרים חיוניים של עליה ובנין. בתנאים אלה אין בכוחה של התעמולה הציו־נית הקיימת, הפגומה מצד תוכנה, היקפה וכליה, לקיים את התפקיד המיועד לה בהדרכת המוני עם. אם איני טועה, הרי גם הטובים שבינינו מסיחים את דעתם מן העובדה האיומה בתוצאותיה שרוב־רובם של

היהודים מנותקים לגמרי מכל השפעה ציונית, ואפילו המעט שהם שומעים על הארץ הריהם מקבלים למקוטעים ושואבים מתוך סנסציות שבעתון.

פרק זה של התעמולה וההסברה האומר כולו דרשני — כלום אין הוא ראוי כשהוא לעצמו שתנתן, סוף־סוף, הדעת עליו על־מנת להביא לידי ריפורמה יסודית? ריפורמה זו פירושה בקווים כלליים: להקים, בצד התעמולה הקשורה באוסף כספים, משטר של הסברה שכוונתו להדרכה ציונית בלתי־תלויה במגביות, הסברה הנעשית יום־יום ובאמצעים פסיכולוגיים וטכניים חדשים, שיש בכוחם לחדור אל התאים החבויים והרחוקים ביותר של החברה היהודית על־מנת להגיע אל המונים ממש, אל כל בית בישראל, אם מותר לומר כן. או אז תגיע התעמולה הציונית, בצד התחדשותה הפסיכולוגית, גם לאותה התחדשות טכנולוגית, הצריכה לציין כל תעמולה והסברה של זמננו. ריפורמה כזאת, שהיא הכרח חיוני להדרכת המונים בתקופה הבאה של זירוז ההגשמה הציונית — כלום תתואר בלי מוסד מרכזי המתכנן ומכוון, הדואג לשכלולים בלתי־פוסקים והמונע בעד כל אותה האנדרלמוסיה של פעולות בלתי־מותאמות המציינת עתה את התעמולה הציונית הבלתי־מכוונת?

עוד יותר מזה פגום אותו חלק של השפעה על המונים, שאפשר לכנותו בשם הדרכה על־ידי פעולה תרבותית. פעולה זו פירושה מהו? — התקנת כלים ותנאים לחינוך ולתרבות, אותם הכלים והתנאים שהם מוטלים אצל כל עם ולשון על המדינה. אין ספק, כי בלי תנאים וכלים יסודיים אלה אי־אפשר להוציא אל הפועל בהצלחה וביעילות הדרכת המונים; ויתר על־כן, בלעדיהם אין

לבצע ביעילות יתירה גם את הפעולה החינוכית המתנהלת על־ידי גופים אידיולוגיים. אמור מעתה, כי במקום שאין תנאים וכלים תרבותיים כאלה, שם עתידה כל תנועה ציבורית לצאת קרחה מכאן ומכאן: מצד אחד, אין תנועה זו יכולה לחדור לתוך המונים, כי אם מצטמצמת היא בהכרח בכיבוש של חוגים צרים; ומצד שני, אין היא מצליחה לגבש כראוי, מבחינה תרבותית, אפילו את החוגים המצומ־צמים האלה.

וכדי שלא להשאר בגדר של הפשטה רצוי גם כאן לנתח קצת עובדות ממשיות. נעמוד, למשל, על בעית בית־הספר העברי בתפוצות החדשות. מי מאתנו אינו יודע ומכיר את התפקיד הגדול, שקיים בית־ספר לאומי עברי בתפוצות הישנות לגבי כיבוש וגיבוש נוער ציוני. כלום יכולה היתה תנועת הנוער הציונית במזרח אירופה להגיע למה שהגיעה, אלמלא עמדה לרשותה אותה ריזרבה גדולה, שהותקנה על־ידי מערכת בתי־הספר הלאומיים? ברם, כיצד נוכל לצייר לעצמנו את השמירה על האופי הלאומי של הישובים היהודיים הצעירים בתפוצות החדשות מזה, וכיבוש רבבות נוער לאומי מזה, בלי מערכת בתי־ספר, המספיקים מבחינה כמותית ואיכותית? כל המכיר מקרוב בעיה זו ביבשת שתי האמריקות (הצפונית והדרומית), את המצוקה הגדולה של חוסר בתי־ספר ברוב הישובים של יבשת אמריקה הלטינית ושל קיום בתי־אולפנא פגומים ביבשת הצפונית והדרומית גם יחד — זה יודע ויעיד, כי המצב בשדה זה מתנקם בציונות מכל הבחינות, גורם להתפשטות ההתבוללות בכלל וטמיעת הנוער בפרט, ומונע בעדנו לכבוש המוני נוער במהירות וביעילות. ויותר מזה גדולות שתי הסכנות האלו בעתיד. הווה אומר, אם כן, כי בלי מערכת בתי־ספר

לאומיים, המספיקים בכמות והמתוקנים באיכות, אין הציונות יכולה לקיים בתפוצות החדשות את שליחותה הכפולה: לסייע לתפוצות אלו בעמידתם נגד ההתבוללות הפרועה, ולגייס המוני נוער בשביל הגשמת הציונות. אפס כל המכיר בעיה זו מקרוב יעיד שהיא מורכבת מאוד, מבחינה פסיכולוגית, מעשית ודידקטית, ולא תוכל להפתר מאליה, על דרך אימפרוביזציה מקומית, אלא על־ידי מאמץ מחושב ומכוון שיבוא מצד מרכז עליון ושייעזר על־ידי ארץ־ישראל, רוחה, נסיונה ואנשיה. מאמץ כזה, שלא יתכן בלי תנופה לאומית־ממלכתית, כלום יכול ליעשות על־ידי כל מפלגה וכל חוג אידיולוגי לחוד? אולם מי יקים בתפוצות החדשות מוסד עליון מדריך ומכוון מסוג „תרבות" במזרח אירופה, אם לא תבוא היזמה לכך, ובצדה שלה גם הפעולה היעילה, מצד מוסד ציוני עליון? — הרי לך דוגמא אחת של אותה פעולה תרבותית כללית, המצווה להתקין תנאים וכלים יסודיים לאותה הדרכת העם, הכובשת המונים ללאומיות ולציונות.

או ניטול, כדוגמה שניה, את הבעיה של גיבוש נוער בתפוצות החדשות. זוהי פרשה מסובכת בפני עצמה, שעדיין לא עמדנו עליה כל צרכה; אולם די לחכימא אם ארמוז בזה, כי לשם פתרון בעיה חמורה זו הננו מצווים להצטייד בדידקטיקה מיוחדת, המתאימה לאקלים של סביבה מיוחדת ולנוף של נפש מיוחדת, והעיקר בכלים רבים של השפעה רגשית ורוחנית. בלי כל אלה, אין תקווה שתנועות הנוער הציוניות תוכלנה לכבוש בקרוב המוני נוער; הן תוכלנה, לכל היותר, לכבוש לציונות רק חוגים מצומצמים, ואף את אלה לא תוכלנה להדריך הדרכה הראויה לתכלית. אך התוכל כל הסתדרות נוער בפני עצמה לדאוג להתקנת אותם התנאים והכלים הכלליים,

המניחים את היסוד ההכרחי של חינוך לאומי? כלום לא יהיה בזה משום בזבוז, וממילא גם משום חוסר יעילות? אמור מעתה, כי לשם פתרון יעיל של בעית חינוך הנוער בתפוצות החדשות, וכן גם כדי לסייע לכל הסתדרות נוער אידיולוגית שתוכל למלא את שליחותה בהצלחה יתירה, יש צורך בפוליטיקה חינוכית כזאת שתשכיל להתקין כל מיני כלים של חינוך לאומי אלמנטרי, שהם שווים לכל הסתדרויות הנוער, מפני שהם מניחים את האפשרות לקרב לציונות המונים של נוער ולא רק מנינים, ומפני שהם מקילים על כל הסתדרות אידיולוגית את פעולתה על־ידי זה שחוסכים ממנה עמל והשקעה יתירה וממילא גם מקצרים את הדרך לחינוך מובהק. וכיצד תקום פוליטיקה חינוכית כזאת אם לא על־ידי מוסד מרכזי עליון, שיש עמו יכולת של תכניתיות, של פעולה רציונאלית ושל ביצוע החוסך מאמצים נפרדים, והעושה בכל מקום את הדברים שהגופים החלקיים אין בכוחם לעשותם?

וכשאנו מדברים על תנאים וכלים יסודיים מוטב שנדגים גם מושג זה. המכיר את העבודה בקרב הנוער בתפוצות החדשות יודע ויעיד, כי הדבר הקשה ביותר והמצליח פחות הוא ענין ההסתגלות ללימוד התרבות העברית בכלל והלשון העברית בפרט. סכנה גדולה של טישטוש ושטחיות צפויה להשפעה הציונית בכלל ולחינוך הנוער בפרט על־ידי אותו ניתוק הקשר עם הלשון והתרבות העברית המציין את התפוצות החדשות, בצד כל שאר השרטוטים של „ציונות בתוך הת־בוללות", אם מותר לומר כן. ואין תקנה לסכנה זו על־ידי הפעולה העצמית של ההסתדרויות האידיולוגיות, מפני שפעולה זו אין בכוחה לשנות את המצב אלא מעט מזעיר. הדאגה לצינור חינוכי זה ששמו

לשון עברית היא, איפוא, אחד מאותם התנאים היסודיים, שכל התנועה הציונית צריכה לדאוג לו.

ודוגמא אחרת היא ספרות לאומית־ציונית יסודית. אפשר כי חניכי התפוצה הישנה לא הרגישו כל־כך את המחסור בכלי זה, מאחר שהיו קיימים מקורות אידיולוגיים שונים כדי לינוק מהם, אף נעשו מאמצים מצד הגופים החלקיים לספק במידת־מה את הצורך הזה. ברם, גם אז וגם בתנאים ההם היה מורגש מחסור בספרות יסודית ושיטתית, ספרות השווה לכל נפש, כשם שההשכלה האלמנטרית היא יסוד שלו נזקקים כל אזרחי המדינה ללא הבדל מעמד ומגמה. מחסור זה לא בא, בעצם, על סיפוקו, מפני שהיו מטפלים בו מוסדות שונים בלי ריכוז וממילא גם בלי תכניתיות, והיתה כפילות מצד אחד ומחסור בדברים הכרחיים מצד שני. והנה מחסור זה מורגש עתה ביותר בתפוצות החדשות, וביחוד בתפוצות שהנוער מתחנך על שפות שאין בהן ספרות ציונית יסודית. מי שמכיר את המצב בתפוצות החדשות יודע מה גדולה הבורות ביחס לציונות ולארץ־ישראל, ולתרבות ישראל לא־כל־שכן, והוא יעיד שאי־אפשר שדור שלם יוסיף להתחנך על סנסציה שבעתון או על חוברת קלושה, אלא שמוכרחים ליתן לו בתרגום את מיטב המקורות של יהדות, ציונות וארץ־ישראל; שהרי לא נשב ונחכה עד שנספיק לחנך המונים לקריאה בעברית. כלום לא הגיעה השעה, איפוא, להקים מפעל ספרותי מרכזי, שידאג לכך שיופיעו בכל השפות העיקריות של התפוצות המקורות הנבחרים לידיעת תרבות ישראל, הציונות, ובנין הארץ? ואיך יסופק צורך חיוני זה באותו מצב של אנדרלמוסיה, השורר עכשיו בתוך המוסדות הציוניים, שכל מוסד מוציא ספרים בצורה מקרית, מהם ספרים חשובים

אבל בלתי משולבים בתכנית כלשהי, ומהם ספרים שאין בהם צורך כלל, או שהם בבחינת מותרות, ובסופו של דבר אין ניתן סיפוק לצרכים חיוניים באמת באותן השפות שבהן הננו מצווים לחנך עם ונוער.

י

אך בזה לא נגמרה פרשת הניתוח של אותם הצרכים החיוניים שבהדרכת העם. עד כה היה מדובר על כל אותן הפונקציות (תעמולה, הסברה ופעולה תרבותית) שנועדו, מצד אחד, לגייס את כוחות העם, ומצד שני, לחנך את הנוער להגשמה מהירה של הציונות. אך יש עוד תיפקוד חיוני אחד, והוא הדאגה לחיים הלאומיים של העם בתפוצות. אם דאגה זו לא היתה דוחקת כל־כך בתפוצות הישנות, הריהי דוחקת ביותר בתפוצות החדשות. הן מפני שההתבוללות בתנאים של הארצות האלה גוברת והולכת כנחשול; והן מפני שהישובים היהודיים החדשים האלה אין בהם כוחות מספיקים משלהם כדי לעמוד בפני מגפה כזאת של טמיעה שלא מדעת. דוק ותמצא, כי כשם שצפויה הסכנה (ולוואי שאתבדה) שלא יהיו לנו בשביל בנין המדינה אותו מינימום של מיליון ומחצית יהודים שהמתכנים שלנו מבקשים להעלותם לארץ במשך השנים הקרובות, מפני שמלבד שארית אירופה ויהודי מזרח התיכון לא ימצאו, אולי, המוני יהודים שיחפצו לעלות לארץ, כן צפויה הסכנה של קיום עם יהודי בעל פרצוף לאומי במדינה העברית — מזה, וקיבוצי יהודים בתפוצות המתבוללים והולכים — מזה. נגד סכנת טמיעה זו לא תועיל העובדה גרידא של

קיום מדינה עברית ובנינה, כשם שלא הועילה מבחינה זו עד כה העובדה של בנין הארץ. כאן יכולה ועתידה להועיל רק העובדה שארץ־ישראל תתחיל להשפיע על התפוצות השפעה ממשית של מרכז לאומי רוחני. בעית השפעה זו לגבי התפוצות הישנות ובזמנים האלה היא אחרת מזו שהיתה לגבי התפוצות הישנות ובזמנים הקודמים. אם השפעתה של ארץ־ישראל בקרב התפוצות הישנות של המוני ישראל היתה חיונית, שכן היתה מתבטאת הן על־ידי קשרי עליה ישירים והן על־ידי כל מיני השפעות בעקיפין, כגון הסתדרויות נוער, בתי־ספר לאומיים ,מפלגות המוניות ועוד, ובכל זאת היו חסרים גם שם קשרי יום־יום עם רוח ארץ־ישראל ; — הרי התפוצות החדשות אינן מקבלות מארץ־ישראל אלא השפעה שטחית וספונטאנית בלבד. השפעה זו, העומדת על תעמולה של מגביות מצד זה ועל תעמולה פוליטית מצד שני, אין בה כדי לשמש גורם למלחמה נגד ההתבוללות ולעיצוב החיים הלאומיים של יהודי התפוצות, מפני שהשפעה כזאת אינה חודרת לחיי יום־יום של יהודי זה, לתוך חוג ביתו וסביבתו, ואינה משפעת ולא כלום על משטר נפשו ואורח חייו. אין היא מעניקה לו ולחייו הוא שום ערכים רוחניים, מלבד ההכרה המופשטת שהוא עוזר ליצירת חיים לאומיים עצמאיים בארץ הרחוקה ממנו ומחייו שלו. אילו השכלנו ללמוד מן העבר על יסוד של התבוננות רוחנית חודרת בחיי העם ולא רק על יסוד התפיסה הפוליטית־העסקנית בלבד, כי אז היינו למדים על קיום „ציונות בתוך התבוללות", כלומר, מין חזיון של „בוכהלטריה כפולה", שמצד אחד רשומה בה ציונות שבהסכמה ושבסיוע לבנין ארץ עברית, ומצד שני התבוללות בחיי יום־יום של היהודי הציוני או האוהד לציונות. „בוכהלטריה כפולה" זו של „ציונות

בתוך התבוללות" צפויה עוד יותר לתפוצות החדשות, ודווקא בתקופה של בנין מדינה עברית, מפני שאז קל יהיה יותר להחליף את החובה הלאומית של היהודי כלפי עצמו וחייו שלו בהזדהות גאה אך מופשטת עם קיום חיים לאומיים במדינה עברית שבמרחקים.

במצב זה מצווה, איפוא, ארץ־ישראל להתחיל להשפיע על התפוצות לא רק מבחינה תעמולתית ופוליטית, כי אם גם מבחינה רוחנית. מוכרחים להווצר בין הארץ והגולה לא רק קשרי אהדה ועזרה למפעל הציוני, כי אם קשרי רוח ממש. ארץ־ישראל צריכה להתחיל ללמוד כיצד לתרגם את ערכיה תרגום טכנולוגי כזה, שהללו יוכלו להגיע לתפוצות ישראל ולחדור לכל בית, לכל חוג, לכל קהילה, על־מנת להעניק להם תוכן לאומי־רוחני, ולא רק נאומים והכרזות. יתר על־כן, במלחמה מחושבת זו נגד טמיעה ממשית, מצווה ארץ־ישראל לארגן כל אותם הכוחות והאירגונים בתפוצות החדשות הדואגים לעניני חינוך ותרבות, כדי שהפעולות הספונטניות והמפוררות הללו יצטרפו למפעל שיטתי המכוון ברוח לאומית בריאה. קיצורו של דבר: ארץ־ישראל מצווה להעמיד את עצמה בקנה־מידה לאומי בראש המלחמה האקטיבית נגד ההתבוללות; (ולא אבוא למנות כאן כרוכל כל אותם האמצעים הטכניים, שניתן להשתמש בהם כדי להעניק לקהילות ולבתי ישראל בתפוצות ערכים ארצישראליים השווים לכל נפש: זהו ענין לחקר מיוחד, שהגיע הזמן לעסוק בו באופן מדעי ומקצועי).

דרך־אגב, יש לזכור כי תפקיד זה של מרכז רוחני־לאומי, שהציונות היתה מכרזת עליו תמיד כעל הלכה ואין מורין כן, יהפך עתה, עם קיום מדינה עברית, למין שטר שמוכרח לבוא לידי גוביינא. מדינה עברית,

במידה שנועדה לגאול את העם, אינה יכולה לספק רק את הצרכים הרוחניים של אזרחיה בפועל תוך כדי תביעת עזרה והתגייסות מצד התפוצות, כי אם תהא מחוייבת לדאוג גם לצרכים הלאומיים־הרוחניים של אזרחיה בכוח, כלומר, של יהודי התפוצות. ופונקציה זו, שהמדינה העברית תהא נדרשת לקיימה לא רק כדי לגייס את ההת־נדבות למען הגשמה מהירה של הציונות, כי אם גם כדי להזק את חיי העם בתפוצות, תהא היא מצווה לקיים על־ידי ההסתדרות הציונית, שתמשיך לשמש כסוכנות בין העם והמדינה.

יא

הנה כי כן גילה לנו הניתוח (שאף הוא עדיין שטחי למדי, כי רק חקר מיוחד ומעמיק עשוי להעמיד אותנו על כל ההזנחה השוררת בשדה הדרכת העם) את הצורך בקיום שלושה תפקידים חיוניים, שאת כולם יש להוציא מעתה אל הפיעל בקנה־מידה ממלכתי ואת כולם אפשר לקיים אך ורק כפונקציה של מדינה — ולא של גופים חלקיים. ומאחר שכל התפקידים האלה מכוונים להשפעה על הנפש, כללתי אותם במונח „חינוך" — ולא במובן הרגיל של חינוך קטנים, כי אם במובן הרחב יותר של חינוך הציבור. ברם, אין המדובר כאן על חינוך ותרבות בכלל, מפני שזהו ענין אידיאולוגי ואין חינוך סתמי ותרבות סתמית, אלא מדייק אני ומנסח פוליטיקה חינוכית. וליתר דיוק אביא כדוגמא פוליטיקה אחרת, שההסתדרות הציונית קיימה אותה בתפקידה של „מדינה בדרך", הלא היא הפוליטיקה ההתישבותית. קיימא לן שהתישבות היא ענין אידיאולוגי לא פחות, ואולי אף יותר,

מחינוך ומתרבות, מפני שיש כאן ענין של בנין כל אורח־החיים. אף־על־פי־כן נמצאה שותפות הגיונית, וגם שותפות של אמת, בין המגמות האידיאולוגיות השונות ובין ההסתדרות הציונית, המעמידה לרשות כולן את היסוד המשותף, שבלעדיו אין להקים את ההתישבות ושאותו אפשר לרכוש רק על־ידי העם כולו בצורת ההסתדרות הציונית: הקרקע. כלום לא נכון יהיה לומר שגם „בהתישבות הרוחנית", אם מותר לומר כן, אותה התישבות הבאה לנטוע בלב המוני עם את הרצון הציוני מצד אחד ואת הרצון לחיות חיים לאומיים מצד שני, קיימים שני גורמים: הגורם של „הקרקע הרוחני" והגורם של עצם „ההתישבות" על קרקע זה. הקרקע הרוחני אינו אלא כל אותם התנאים והכלים — כגון תעמולה והסברה מתוקנת, פעולה תרבותית במובן של בתי־ספר, שפה עברית, ידיעת מקורות, ואחרון אחרון קשרי־רוח חיוניים בין הארץ והגולה; וההתישבות עצמה היא אותה הפעולה האידיאולוגית המיוחדת, הנעשית על־ידי הגופים השונים והמסתייעת בתנאים ובכלים המשותפים. וכשם שהקרקע החומרי אינו יכול להיות פונקציה אלא של הכלל כולו, כן לא תוכל להיות גם הכשרת הקרקע הרוחני ששמו הדרכת העם אלא פונקציה של הכלל, כלומר, של ההסתדרות הציונית כולה.

יתר־על־כן, אם לא להניח פונקציה כזאת בידי ההסתדרות הציונית, כי אז מה טעם יש לקיום הסתדרות זו בעתיד ובתקופת המדינה ביחוד? את התפקיד של בנין הארץ וכן של המדיניות העברית תקיים המדינה; את התפקיד של מימון העליה, ההתישבות והבנין החמרי בכלל תקיימנה, כפי המשוער, הקרנות הלאומיות; את התפקיד של פעולה אידיאולוגית ופוליטית תקיימנה מפלגות והסתדרויות נוער; מה טעם

ותועלת יהיו, איפוא, בקיום ההסתדרות הציונית בתנאים אלה? האם תוסיף זו להתקיים רק כסוכנות להפצת שקלים, או כנציגות לשם התאמת הפעולה של הגופים השונים, ושאר תפקידים אירגוניים ממין זה, שלא היה בהן גם בעבר משום תוספת כוח ממשי להגשמת הציונות, ועוד פחות מזה יהיה בהן בעתיד. מה טעם ותועלת יש בקיום כלי זה של הסתדרות ציונית בעתיד, אם לא יונח בידיה תפקיד עיקרי זה של הדרכת העם, הן כדי לגייס לציונות המוני עם שהמפלגות אינן מספיקות לכבוש אותן, והן כדי לתווך בין העם ובין ארץ־ישראל כמרכז לאומי רוחני?

ומאחר שאף אחד משלוש הפונקציות שעמדתי עליהן, ולא־כל־שכן שלושתן ביחד, אין לקיים בידי הגופים המפלגתיים, הרי אין ברירה אחרת, ואף אין הגיון רציונלי אחר, אלא להניח אותן בידי האירגון המשותף לכולם. וודאי שאין לבצע פוליטיקה חינוכית כזאת אלא על־ידי כלי מיוחד בצורת מוסד מרכזי, שאינו צריך להיות תלוי לא בתפקיד של אוסף כספים של הקרנות מזה ולא בתפקיד האירגוני של ההסתדרות הציונית מזה, אלא צריך להיות מין מיניסטריון להדרכת העם.

בעית היחסים שבין מוסד מרכזי כזה העוסק בפעולה רוחנית ובין הגופים האידיאולוגיים והאוטונומיה שלהם היא, בלי ספק, בעיה רצינית, אבל אין היא קשה יותר מאשר, למשל, הבעיה של קיום מחלקת־חינוך משותפת בצד הזרמים האבטונומיים של החינוך, או כל הבעיות האחרות של שיתוף פעולה מצד זה והאבטונומיה של זרמים ומפלגות מצד שני. וכשם שנמצא תמיד פתרון המניח את הדעת, פחות או יותר, לבעיה יסודית זו של שיתוף פעולה מצד אחד ואבטו־

נומיה מצד שני, אין יסוד לחשוש שלא תהא אפשרות לפתור בעיה זו גם ביחס למוסד מרכזי, העוסק בפעולה רוחנית שהכל מעונינים בה ועל־כן יכולים כולם להיות שותפים לה בתוך תחומים מוגדרים מסויימים. למעשה כבר נמצא הפתרון לבעיה זו באותן הפעולות הרוחניות החלקיות המבוצעות על־ידי מוסדות כלליים של ההנהלה הציונית והקרנות הלאומיות. אין לראות, איפוא, קושי שאין ממנו מוצא, אף לא סכנה של ממש, לטישטוש הפעולה הרעיונית האבטונו־מית מצד ריכוז התיפקוד של פוליטיקה חינוכית בידי כלי מרכזי של ההסתדרות הציונית.

ויפה להקים כלי מרכזי כזה שעה אחת קודם — כי השעה בהגשמת הציונות כבר מאוחרת מאוד.

Bistrizky, Nathan
Erets ve-golan